

Головне управління освіти і науки
Львівської обласної державної адміністрації
Львівський обласний дитячий
еколого-натуралістичний центр

ВІСНИК ПОЗАШКІЛЛЯ

Випуск № 11

Рідкісні, зникаючі та лікарські види
рослин Львівщини

*Рекомендовано методичною радою
Львівського обласного дитячого еколого-натуралістичного центру*

РІДКІСНІ, ЗНИКАЮЧІ ТА ЛІКАРСЬКІ ВИДИ РОСЛИН ЛЬВІВЩИНИ

У віснику подані матеріали про рідкісні та зникаючі види рослин, які зростають на території Львівської області й занесені до Червоної книги України, розкриті причини зміни чисельності популяцій цих видів та заходи, які мають бути вжиті для їх збереження. Подано перелік видів рослин Львівщини, які занесені до Червоного списку МСОП, Європейського червоного списку та Додатку I Бернської конвенції.

Вісник містить інформацію про видове різноманіття лікарських рослин, їх значення та використання в медицині; подані рекомендації щодо їх вирощування, строків збору та зберігання.

Для педагогів, школярів загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів, широкого кола читачів, не байдужих до природи.

Упорядкували:

О.Кульчицька, завідувач відділу інформаційно-методичної роботи ЛОДЕНЦ,
Н. Дендюк, методист ЛОДЕНЦ

Комп'ютерна верстка:

О.Кульчицька

Відповідальний за випуск:

А. Кийко, директор ЛОДЕНЦ

ЗМІСТ

I. Рідкісні та зникаючі рослини Львівщини	4
Короткий опис окремих видів рослин Львівщини, занесених до Червоної книги України	4
Перелік видів рослин і грибів, які зростають на території Львівської області та занесені до Червоної книги України	22
Список використаних джерел	27
II. Цілющі дикорослі та вирощувані лікарські рослини	28
Коротко про історію застосування лікарських рослин	29
Способи використання і дозування рослинної сировини	31
Рекомендовані для промислового збору дикорослі лікарські рослини	32
Рекомендовані для плантаційного вирощування лікарські рослини	35
Збір та заготівля лікарських рослин	37
Правила сушіння рослинної сировини	39
Правила зберігання та упакування рослинної сировини	39
Рекомендований календар для збирання лікарських рослин	40
Список використаних джерел	43

Кульчицька О.І.,

завідувач відділу інформаційно-методичної роботи ЛОДЕНЦ

І. РІДКІСНІ ТА ЗНИКАЮЧІ РОСЛИНИ ЛЬВІВЩИНИ

Біота України нараховує понад 70 тисяч видів, з них флора – понад 27 тисяч видів, фауна – понад 45 тисяч. Інтенсивна господарська діяльність людини спричинила масштабні зміни у природних екосистемах, наслідком яких є зменшення чисельності або зникнення багатьох видів тварин, рослин і грибів.

Загроза знищення окремих популяцій або суттєвого зниження їх чисельності стає реальністю для дедалі більшої кількості видів, особливо вузькоареальних ендеміків, реліктів та таких, що перебувають на межі свого ареалу поширення. Одним із заходів збереження цієї різноманітності тваринного і рослинного світу є внесення цих видів до Червоної книги України, ідея створення якої належить видатному англійському зоологу професору Пітеру Скотту. Червона книга – це зібрання фактів про унікальних мешканців нашої планети, які опинилися на межі зникнення або які вже зникли.

Перша Червона книга, присвячена українській флорі та фауни, була видана у 1980 році під назвою «Червона книга Української РСР». Перше видання Червоної книги містило опис 85 видів (підвидів) тварин та 151 вид судинних рослин. Після здобуття Україною незалежності у видавництві «Українська енциклопедія» було випущене друге видання Червоної книги України: в 1994 році - том «Тваринний світ» (наклад 2400 примірників), в 1996 році - том «Рослинний світ» (наклад 5000 примірників). З огляду на малий наклад, ці два видання відразу стали раритетами. Друге видання нараховувало 382 види тваринного та 541 вид рослинного світу. Найновіше видання Червоної книги України з'явилося у 2009 році. До нього внесено 542 види тварин і 826 видів рослин та грибів.

Багата та різноманітна й флора Львівської області. Це зумовлено унікальними природними умовами регіону та його розташуванням на шляху перетину міграційних потоків рослинності з усіх напрямків як в минулі геологічні епохи, так і в наш час. Як і по всій планеті, на території Львівської області господарська діяльність людини спричинила зниження чисельності або й зникнення багатьох видів рослин і тварин. Особливої уваги заслуговують ті види рослин, які охороняються на загальнодержавному рівні і занесені до Червоної книги України.

Короткий опис окремих видів рослин Львівщини, занесених до Червоної книги України

1. БАРАНЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ

Huperzia selago (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.

Родина Баранцеві – *Huperziaceae*

Вид, поширений у лісових зонах обох півкуль.

Трав'яний багаторічник. Стебла до 25 см заввишки, майже від основи дихотомічно розгалужені, вкорінюються у вузлах. Листки дрібні, трикутно-ланцетні, розташовані спіралью. Поодинокі ниркоподібні спорангії утворюються у пазухах листків. Спороносить у серпні-вересні. Росте у лісах, найчастіше букових, на полонинах.

Загроза: зривання, витоптування, спалювання.

Заходи з охорони: заборона суцільних рубок, збирання, обмеження рекреаційного за-

Випуск № 11

вантаження.

2. ГРОНЯНКА РОМАШКОЛИСТА

Botrychium matricariifolium (A. Braun ex Döll) W.D.J. Koch

Родина Вужачкові – **Ophioglossaceae**

Зникаючий (CR) європейсько-американський вид.

Багаторічна трав'яна рослина 5-25 см заввишки. Вайї голі, складаються з двох частин: стерильної (вегетативної) і фертильної (спороносної). Стерильна частина дельтовидна або овальна, пірчаста або подвійно-пірчаста. Частки першого порядку (по 2-6 з кожного боку) довгасті, тупі, віддалені одна від одної; частки другого порядку – округлі або довгасті, на верхівці часто зарубчасті. Спороносна частина вайї волотиста, спорангії на коротких ніжках. Розмножується спорами. Рoste у світлих лісах, на галявинах, гірських луках і пасовищах.

Загроза: вирубування лісів, випасання, витоπτування.

Заходи з охорони: заборона нищення оселищ.

3. ЗЕЛЕНИЦЯ СПЛЮСНУТА

Diphasiastrum complanatum (L.) Holub

Родина Плаунові – **Lycopodiaceae**

Вразливий (VU) голарктичний вид на південній межі поширення.

Багаторічна вічнозелена трав'яна рослина. Стебла довгі, повзучі. Стерильні гілки дуже сплюснені, зверху – блискучі, темно-зелені, зісподу – матові, світло-зелені. Плідні гілочки, зібрані розлогим віялом, переходять у довгу, рідко обсажену листками ніжку, що несе по кілька циліндричних колосів. Генеративні листки яйцеподібні, загострені, по краю виїмчасто-зубчасті. Вегетативні листки дрібні, притиснуті, розміщені чотирма рядами. Рoste переважно на піщаних ґрунтах у соснових та дубово-соснових лісах, а також на мохових подушках у букових, ялицево-букових і смерекових лісах, іноді на пустищних луках.

Загроза: суцільні рубки лісів, збирання рослин для культових обрядів.

Заходи з охорони: заборона суцільних рубок та збирання рослин.

4. ПЛАУНЕЦЬ ЗАПЛАВНИЙ

Lycopodiella inundata (L.) Holub

Родина Плаунові – **Lycopodiaceae**

Вразливий (VU) північно-американсько-євразійський вид.

Багаторічник із повзучим, дихотомічно розгалуженим трав'янистим стеблом до 10 см завдовжки, яке вкорінюється у вузлах. Вегетативні пагони густо вкриті листками. Листки 5-8-мм завдовжки, вузько-ланцетні, гострі, цілокраї, при основі серпоподібно зігнуті, повернуті в один бік. Спороносні пагони не розгалужені, листки на них направлені вгору або майже горизонтально відхилені, розміщені рідше. Спороносить у липні-вересні. Рoste на торфовищах, верхових болотах, у мокрих хвойних лісах.

Загроза: експлуатація торфовищ, осушення болі перезволожених оселищ.

Заходи з охорони: заборона осушення і торфорозробок.

5. ПЛАУН РІЧНИЙ

Lycopodium annotinum L.

Родина Плаунові – **Lycopodiaceae**

Вразливий (VU) північно-американсько-євразійський вид.

Трав'яний багаторічник із повзучим, розгалуженим стеблом до 1,5 м завдовжки, яке

вкорінюється у вузлах. Від стебла відходять прямостоячі, дихотомічно розгалужені пагони 10-30 см заввишки. Стебла густо вкриті дрібними, гострими, шилоподібними листками, які розміщені кільчасто по чотири і, чергуючись з листками наступного кільця, утворюють на стеблі вісім поздовжніх рядів. Стробіли поодинокі, сидячі. Спороносите у липні-вересні. Ростає у хвойних лісах, переважно ялинових.

Загроза: збирання населенням, вирубування лісів.

Заходи з охорони: створення заказників, заборона збирання і продажу.

6. МІХУРНИЦЯ СУДЕТСЬКА (ПУХИРНИК СУДЕТСЬКИЙ)

Cystopteris sudetica A. Braun et Milde

Родина Міхурницеві – *Cystopteridaceae*

Євразійський гірсько-лісовий реліктовий вид з розірваним ареалом.

Багаторічна трав'яна рослина з підземним стеблом і надземними листками-вайями до 20-40 см завдовжки. Кореневище повзуче. Вайі поодинокі, широкотрикутні, тричі-п'ячаторозсічені. Нижні сегменти коротші за розташовані вище зубчики третього порядку. Спороносить в липні-серпні. Єдине відоме оселище виду у Львівській області – на Розточчі.

Загроза: нищення оселищ.

Заходи з охорони: заборона порушення оселищ.

7. ГРОНЯНКА ПІВМІСЯЦЕВА

Botrychium lunaria (L.) Sw.

Родина Вужачкові – *Ophioglossaceae*

Вразливий (VU) північно-американсько-євразійський вид.

Трав'яний багаторічник 3-25 см заввишки. Вайі (листки) розділені на дві частини: стерильна відходить майже від середини черешка, в обрисі овальна, периста, з цілісними клиноподібними сегментами жовто-зеленого кольору та фертильна (спороносна) – на довгому черешку (до 8 см завдовжки), двічі-, або тричі-периста. Спороносить у травні-серпні. Ростає у розріджених лісах, на луках, узліссях.

Загроза: вирубування лісів, випасання, витоуптування, нищення оселищ.

Заходи з охорони: заборона нищення оселищ.

8. ГРОНЯНКА БАГАТОРОЗДІЛЬНА

Botrychium multifidum (S.G. Gmel.) Rupr.

Родина Вужачкові – *Ophioglossaceae*

Вразливий (VU) вид, поширений в північній півкулі.

Багаторічна дрібна папороть до 20 см заввишки. Листків 3-4, до розгортання вкритих волосками, які швидко засихають. Лише один з них має спороносну частину. Спільний черешок короткий (1-4 см), від нього відділяються стерильні вайі (2-3) – товстуваті, 2-3 перисті, з видовжено-яйцевидними сегментами, цілокраї або зарубчасті. Спороносна частина на довгій, до 10 см, м'ясистій ніжці, в обрисі – дельтовидна, 2-4 периста. Спороносить у липні-серпні. Ростає на луках, лучних схилах, гірських пасовищах, у світлих лісах.

Загроза: вирубування лісів, випасання, витоуптування, нищення оселищ.

Заходи з охорони: заборона нищення оселищ, надмірного випасання.

9. САЛЬВІНІЯ ПЛАВАЮЧА

Salvinia natans (L.) All.

Родина Сальвінієві – *Salviniaceae*

Реліктовий північно-американсько-євразійський вид.

Однорічна плаваюча рослина з двома надводними і третім підводним листками, розмішеними кільчато. Надводні листки зелені, овальні, з волосками різного кольору: на верхньому боці білими, на нижньому – іржасто-коричневими. Підводний лисок бурого кольору, розсічений на довгі ниткоподібні частки, при основі яких є спорокарпії, вкриті подвійними плівчастими оболонками. Мікроспорангії кулястої форми, тонкостінні, без кільця, на довгих ніжках. Мегаспорангії значно більших розмірів. Сальвінія розмножується вегетативно фрагментацією стебла на окремі членики, з яких відновлюються рослини, та спорами, які утворюються у серпні-вересні.

Загроза: осушення і забруднення водойм.

Заходи з охорони: заборона знищення оселищ.

10. ТИС ЯГІДНИЙ (НЕГНІЙ-ДЕРЕВО)

Taxus baccata L.

Родина Тисові – **Taxaceae**

Рідкісний (LR) реліктовий євразійсько-північно-африканський вид з розривним ареалом.

Хвойне дерево або кущ 3–20 м заввишки з деревиною червоного кольору (червоне дерево). Стовбур, вкритий гладкою або пластинчастою корою, досягає у периметрі 7 м. Серед європейських дерев – вид з найдовшою тривалістю життя –1-2 (3) тисячі років. Хвоя зверху темно-зелена блискуча, знизу – світло-зелена матова. Насіння надзвичайно отруйне, оточене соковитим червоним їстівним ариллосом. Запилюється у квітні-травні, плодоносить у вересні-жовтні. Природно росте у букових та ялицево-букових лісах.

Культивують як декоративний вид у садах і парках.

Загроза: вирубування задля цінної деревини.

Заходи з охорони: заборона рубок, обрізання гілок.

11. ЦИБУЛЯ ПРЯМА

Allium strictum Schrad. (**Allium volhynicum** Besser)

Родина Цибулеві – **Alliaceae**

Рідкісний (R) центральноєвропейсько-середньоазійський реліктовий вид з розривним ареалом.

Багаторічна трав'яна рослина 30–60 см заввишки. Цибулини, обгорнуті сіткою бурих волокон, поодинокі або по кілька сидять на короткому кореневищі. Стебло пряме або висхідне, в нижній половині з плоскими лінійними листками (1-4), коротшими від стебла, шорсткими по краю. Суцвіття багатоквіткове, густе, куласте або півкуласте. Квітки рожеві або пурпурові. Листочки оцвітини довгасто-яйцевидні або довгасто-ланцетні. Тичинки здебільшого однакові або наполовину перевищують оцвітину. Цвіте у червні-липні. Росте на вапнякових скелях та кам'янистих відслоненнях.

Загроза: руйнування вапнякових скель.

Заходи з охорони: заборона руйнування оселищ, створення кар'єрів.

12. ЦИБУЛЯ ВЕДМЕЖА (ЛЕВУРДА, ЧЕРЕМША)

Allium ursinum L.

Родина Цибулеві – **Alliaceae**

Євразійський вид, пізньовесняний ефемероїд.

Трав'яна багаторічна рослина 20–50 см заввишки з різким характерним запахом. Провдовгувата цибулина утворена основами листків. Стебло пряме, тригранне або півциліндричне. Листків два-три, гладеньких, овальних, з довгим черешком. Суцвіття – кулястий

зонтик з покривалом, що опадає, складений із майже 30 квіток. Квіти білосніжні. Плід – тригранна коробочка з великими чорними насінинами. Цвіте у травні-червні. Рoste у вологих тінистих широколистяних та мішаних лісах.

Загроза: масова заготівля харчової і лікарської сировини, вирубування лісів.

Заходи з охорони: створення заказників, заборона вирубування лісів, нерегульованої заготівлі.

13. ПІДСНІЖНИК БІЛОСНІЖНИЙ (ПІДСНІЖНИК ЗВИЧАЙНИЙ)

Galanthus nivalis L.

Родина Амарилісові – *Amaryllidaceae*

Вразливий (VU) європейсько-середземноморський вид на східній межі поширення.

Ефемероїдна багаторічна трав'яна рослина 8-20 см заввишки, із яйцеподібною цибулиною. Два прикореневі листки лінійні, сизі, голі, сидячі, до основи звужені, з виразним кілем. Квітки поодинокі на пониклих квітконіжках. Оцвітина проста, вільна, віночкоподібна, шестичленна. Зовнішні три листочки оцвітини білі, внутрішні – вдвічі коротші, із зеленою цяткою. Цвіте в березні-квітні, плодоносить у травні-липні. Рoste в листяних і мішаних лісах, на галявинах, узліссях на багатих, достатньо зволжених ґрунтах.

Загроза: зривання на букети, викопування цибулин, рекреаційне навантаження.

Заходи з охорони: заборона заготівлі і продажу, посилення поінформованості населення.

14. БІЛОЦВІТ ВЕСНЯНИЙ

Leucojum vernum L.

Родина Амарилісові – *Amaryllidaceae*

Вразливий (VU) європейський вид.

Декоративна багаторічна трав'яна цибулинна рослина. Стебло 10-35 см заввишки, сплюснуте, прямостояче. Листків до п'яти – плоских, блискучих. Квітки поодинокі або зібрані по дві, пониклі. Оцвітина проста, шестироздільна, її листочки на кінці з жовтою цяткою. Тичинки з білими нитками і яскраво-жовтими тупими пиляками, довшими за нитки. Стовпчик булавоподібний. Плід – м'ясиста тригранна коробочка, насінини бліді, гладенькі, з принасінниками. Цвіте у травні-липні. Рoste на заплавних луках, у вологих лісах.

Загроза: масове зривання на букети, викопування цибулин, рекреаційне навантаження, руйнування і осушення оселищ.

Заходи з охорони: заборона заготівлі і продажу, руйнування оселищ, посилення поінформованості населення.

15. ПІЗНЬОЦВІТ ОСІННІЙ

Colchicum autumnale L.

Родина Пізньоцвітові – *Colchicaceae*

Вид на східній межі поширення.

Декоративна отруйна багаторічна трав'яна рослина. Бувльоцибулина яйцеподібна, обгорнута чорно-бурими шкірястими оболонками, витягнутими зверху в довгу шийку. Листки довгасто-ланцетні, плоскі, тупі, розвиваються наступного року після цвітіння, одночасно з коробочкою. Квітки великі, рожеві, поодинокі або їх 3-7. Частки відгину оцвітини широко-або довгасто-еліптичні, тупуваті, у 3-4 рази коротші від трубочки. Тичинки з довгастими оранжево-жовтими пиляками, приблизно вдвічі коротші за частки

оцвітини. Цвіте в серпні-жовтні. Плоди досягають у червні-липні наступного року. Трапляється на вологих луках, совищах, сінокосах, гірських схилах, у садах.

Загроза: надмірне витоптування лук, викопування бульбоцибулин, зривання на букети.

Заходи з охорони: заборона несанкціонованого збирання рослин, порушення умов місцезростань.

16. ОСОКА ДВОДОМНА

Carex dioica L.

Родина Осокові – **Cyperaceae**

Вразливий (VU) бореальний євразійський вид на південній межі поширення.

Багаторічна трав'яна рослина з тонкими повзучими кореневищами. Стебла 10-40 см заввишки, нечисельні, майже циліндричні, тонко і неясно борозенчасті. Листки вузькі, гладенькі, рідше трохи шорсткі. Колосок один, тичинковий або маточковий, дуже рідко андрогінний (з 1-2 маточковими квітками при основі). Тичинкові колоски булавоподібні; луски їх округло-тупі, іржисті, майже без плівчастого краю. Маточкові колоски щільні, яйцеподібні, покривні луски темно-бурі, з широким плівчастим краєм. Мішечки яйцеподібні, плоско- або нерівно-двосторонньо-випуклі, товстошкірясті, бурі або іржасті, звужені в короткий носик. Дозрілі мішечки горизонтальні або відхилені вниз, з потовщеними жилками, на короткій ніжці. Приймочок дві. Цвіте у квітні. Росте на низинних та перехідних болотах.

Загроза: осушення боліт.

Заходи з охорони: заборона осушення боліт.

17. ОСОКА ГОСТРА

Carex hostiana DC.

Родина Осокові – **Cyperaceae**

Вразливий (VU) європейсько-північноамериканський вид на східній межі поширення.

Багаторічна світлозелена, нещільнодернинна рослина з коротким кореневищем, гладким або трохи шорстким стеблом, 30-50 см заввишки. Листки 2-4 мм завширшки, коротші від стебла. Верхівковий колосок – чоловічий, 1-2 см завдовжки, на довгій ніжці; бічні колоски – жіночі (3-4), довгасто-яйцеподібні, віддалені один від одного. Квіткові луски яйцеподібні, іржасто-каштанові, із зеленим кілем, тупі. Мішечки довші від лусок (3 мм), жовто-зелені, яйцеподібні, гладенькі, з численними жилками, різко звужені в довгий, на верхівці іржастий, дзьобик. Цвіте у травні. Росте на мокрих луках і торфовищах.

Загроза: осушення боліт, випасання, витоптування.

Заходи з охорони: заборона осушення боліт, розробки торфовищ, надмірного випасання.

18. ВОВЧЕ ЛИКО ПАХУЧЕ

Daphne genkwa L.

Родина Тимелеєві – **Thymelaeaceae**

Вразливий (VU) диз'юнктивно поширений вид.

Кущ до 30 см заввишки, стебла лежачі і висхідні. Листки лопатоподібні, 8-16 мм завдовжки, зберігаються на пагонах взимку зеленими. Квітки лілово-рожеві, дуже ароматні, зібрані пучками по 6-20 на верхівках гілок. Плід кістянка. Цвіте у квітні-травні. Росте в лучних степах, дубово-соснових лісах.

Загроза: як декоративна і запашна рослина інтенсивно зривається на букети, потерпає від заростання лісом, надмірної рекреації, випасання, пожеж.

Заходи з охорони: заборона збору, випасання, надмірної рекреації.

19. БЕЛЛАДОННА ЗВИЧАЙНА

Atropa belladonna L.

Родина Пасльонові – *Solanaceae*

Вразливий (VU) євро-малоазійський вид.

Багаторічна трав'яна рослина 1-2 м заввишки з товстим кореневищем. Стебло пряме, товсте, соковите, зелене, темно-коричневе або фіолетове, вгорі вилчасто розгалужене, залозисто-опушене. Листки великі, тонкі, голі, яйцеподібні, щілокраї, на верхівці загострені, 20 см завдовжки, зверху темно-зелені або бурувато-зелені, знизу світліші. Нижні листки розміщені почергово, а верхні – попарно. Квітки великі, пониклі, на залозистих квітконіжках, розташовані поодинокі або по кілька у пазухах верхніх листків. Віночок трубчастий, розширений по верхньому краю, буро-фіолетово-червонуватий. Плід – чорно-фіолетова, блискуча соковита двогнізда ягода. Цвіте з травня до осені. Росте в широколистяних лісах, по чагарниках.

Загроза: вирубування природних лісів, заготівля лікарської сировини.

Заходи з охорони: заборона заготівлі лікарської сировини, раціональне ведення лісового господарства.

20. ЛОМИКАМІНЬ ЗЕРНИСТИЙ

Saxifraga granulata L.

Родина Ломикаменеві – *Saxifragaceae*

Зникаючий (CR) середньоєвропейсько-середземноморський вид на східній межі поширення.

Багаторічна трав'яна залозисто-опушена рослина 10-50 см заввишки з прямостоячими, поодинокими, у нижній половині улисненими, у верхній – розгалуженими стеблами. Корінь з бульбоподібними потовщеннями. Прикореневі листки з округло-ниркоподібною пластинкою, 1-5 см завширшки, 0,7-2,5 см завдовжки, в густій розетці, довгочерешкові; стеблові – з клиноподібною основою й вужчими та гострими лопатями, на коротких черешках. Квітки великі (10-14 мм завдовжки, 3-5 мм завширшки), білі або жовтуваті, в щиткоподібно-волотеподібному багатоквітковому суцвітті. Цвіте у травні. Росте на післялісових луках, галявинах, на лучних схилах.

Загроза: розорювання, надмірне викошування і випасання.

Заходи з охорони: заборона розорювання, надмірного викошування і випасання.

21. СОН ВЕЛИКИЙ

Pulsatilla grandis Wender.

Родина Жовтецеві – *Ranunculaceae*

Вразливий (VU) центральноєвропейський вид.

Багаторічна трав'яна рослина. Прикореневі листки з'являються після цвітіння, мододі густо й відстовбурчено жовтуватопухнасті, пізніше розсіяно опушені; пластинки їх яйцевидні, трійчасто-п'ярко розсічені, з лінійно-ланцетними сегментами. Стеблові листки кільчасті, лінійні, сидячі. Квітконоси прямостоячі, до часу цвітіння – 1-2 см завдовжки, пізніше сильно витягуються. Великі ясно-фіолетові або бузкові, зовні шовковисто-волосисті квітки досягають 5-10 см в діаметрі. Вони поодинокі на верхівці стебла, спочатку прямостоячі, пізніше – пониклі. Цвіте у квітні-травні. Росте на лучних степах, узліссях.

Загроза: розорювання, терасування і заліснення схилів, випасання худоби, збирання на букети.

Заходи з охорони: заборона розорювання, терасування та заліснення схилів, випасання, збирання на букети.

22. АНЕМОНА НАРЦИСОКВІТКОВА

Anemone narcissiflora L.

Родина Жовтецеві – **Ranunculaceae**

Вразливий (VU) високогірний вид із розірваним ареалом.

Багаторічна трав'яна рослина. Стебло 10-50 см заввишки. Прикореневих листків 3-7 з довгими черешками, трійчасто-розсіченими пластинками п'ятикутної чи майже округлої форми. Стеблові листки розділені на лінійні долі. Стебло і листки м'яко-опушені. Квітки до 2 см в діаметрі, білі, зібрані по 2-8 у зонтикоподібні суцвіття. Плоди багатогоршки. Цвіте у червні-липні. Росте на остепнених трав'янистих схилах.

Загроза: розорювання, терасування і заліснення схилів, випасання, збирання на букети.

Заходи з охорони: заборона розорювання, терасування та заліснення схилів, випасання, збирання на букети.

23. ПЛАВУН ЩИТОЛИСТІЙ

Nymphoides peltata (S.G. Gmel.) Kuntze

Родина Бобівникові – **Menyanthaceae**

Вразливий (VU) реліктовий вид.

Багаторічна водна рослина з повзучим кореневищем 60-120 см завдовжки. Листки довгочерешкові з округло-серцеподібними плаваючими листовими пластинками, 5-10 см у діаметрі. Квітки в зонтикоподібному пучку. Віночок 20-35 мм у діаметрі, яскраво-жовтий, на 2/3 розсічений, п'ятичленний. Цвіте у червні-серпні. Росте у природних та штучних багатих поживними речовинами водоймах, з глинисто-мулистими відкладами.

Загроза: забруднення, зміна кислотності води, осушення.

Заходи з охорони: заборона руйнування прибережних ділянок, забруднення і осушення водойм.

24. ЗМІЄГОЛОВНИК АВСТРИЙСЬКИЙ

Dracocephalum austriacum L.

Родина Губоцвіті – **Lamiaceae**

Вразливий (VU) реліктовий вид з розірваним ареалом.

Багаторічна трав'яна рослина висотою до 60 см. Черешки листків і стебла білувато густоопушені відлеглими довгими й короткими відігнутими вниз волосками. Стеблові листки короткочерешкові, непарно пірчасто-роздільні, з 3-7 лінійними частками до 2,5 мм завширшки; листки на пазушних пагонах трироздільні. Стебла і листки опушені. Квітки по 2-6 у несправжніх мутовках; віночок до 4 см завдовжки, фіолетовий, зовні опушений; трубка віночка спереду здута, верхня губа майже прямокутна, на верхівці з вийською. Плодики з реберцями, бурі. Цвіте у травні-липні. Росте на лучно-степових схилах.

Загроза: випасання тварин, випалювання сухої трави, заліснення степових схилів.

Заходи з охорони: заборона надмірного випасання, випалювання сухої трави, заліснення степових схилів.

25. СВЕРЦІЯ БАГАТОРІЧНА

Swertia perennis L.

Родина Тирличеві – **Gentianaceae**

Вразливий (VU) європейський вид.

Багаторічна гола, трав'яна довгокореневищна рослина. Кореневище висхідне, вкрите мичкуватими коренями. Стебло 10-70 см заввишки, прямостояче, розгалужене лише у верхній частині. В нижній частині стебла є кілька прикореневих довгасто-овальних (довжиною 3-7 см, шириною 1-4 см) блискучих тупих листків на довгих черешках. Стеблові листки супротивні, сидячі, синювато-зелені, ланцетні або довгасті, 1,5-2,5 см завдовжки, значно менших розмірів, ніж прикореневі. Квітки в пазухах верхніх листків зібрані в напівзонтики, а напівзонтики – у вузьколанцетне, небагатоквіткове волотеподібне суцвіття 7-12 см завдовжки. Квітки правильні, двостатеві, п'ятичленні, 7-12 см завдовжки, темно-сині, синьо-фіолетові або сіро-сині, з темнішими цятками і штрихами. При основі долей віночка є по два чашоподібні нектарники, оточених чорно-червоними або фіолетовими торочками. Цвіте в серпні-вересні.

Загроза: осушення боліт.

Заходи з охорони: заборона осушення боліт.

26. ЗІНОВАТЬ БЛОЦЬКОГО

Chamaecytisus blockianus (Pawl.) Klásk.

Родина Бобові – **Fabaceae**

Рідкісний (R) ендемічний вид.

Кущ до 40 см заввишки. Пагони висхідні, опушені. Листки зверху опушені, трійчасті, складені оберненояйцеподібними частками, довжина яких у 2,5-4 рази перевищує ширину. Квітки жовті, по 5-10, утворюють китицеподібне, згодом головчасте, суцвіття. Плід – густо опушений біб. Цвіте у травні-серпні. Рoste на лучно-степових схилах, галвинах, серед чагарників.

Загроза: знищення і заліснення лучно-степових ділянок, надмірне випасання, випалювання сухою, створення кар'єрів для добування вапняку.

Заходи з охорони: заборона руйнування оселищ.

27. ЗІНОВАТЬ БІЛА

Chamaecytisus albus (Hacq.) Rothm.

Родина Бобові – **Fabaceae**

Вразливий (VU) вид на південній та східній межі поширення.

Кущ до 80 см заввишки. Стебла прямостоячі або висхідні, опушені. Листки трійчасті, їхні частки ланцетні, обернено-яйцеподібні, опушені. Квітки білі або жовтувато-білі, по 5-8 на гілках. Плоди вкриті довгими волосками. Цвіте у червні-липні. Рoste на лучно-степових схилах, на узліссях.

Загроза: знищення оселищ внаслідок лісонасаджень, випасання, витоптування, випалювання сухою.

Заходи з охорони: заборона руйнування оселищ.

28. ЛУНАРІЯ ОЖИВАЮЧА

Lunaria rediviva L.

Родина Капустяні – **Brassicaceae**

Декоративний європейський вид невизначеного природоохоронного статусу.

Трав'яний багаторічник з прямостоячим, опушеним, вгорі трохи розгалуженим стеблом до 150 см заввишки. Листки серцеподібні, верхні – сидячі, почергові, нижні – су-

противні, з черешком, зубчасті. Суцвіття – розлога китиця. Квітки великі, запашні, світло-бузкові, рідше білі, до 4 см у діаметрі. Чашолистків та пелюсток по чотири, тичинок шість. Плоди – великі, широко-ланцетні, сплюснуті, на обох кінцях коротко-загострені стручки з численними плоскими темними насінними, їх срібляста овално-ланцетна перегородка залишається на рослині всю зиму. Цвіте у травні-червні.

Загроза: суцільні вирубки в лісах.

Заходи з охорони: заборона знищення оселищ.

29. БЕРЕЗА ТЕМНА

Betula obscura A.Kotula

Родина Березові – **Betulaceae**

Центральноевропейський вид невизначеного природоохоронного статусу.

Однорідне дерево 9-12 м заввишки, з чорно-сірою, сірою або чорно-коричневою корою, гладкою, з відшаруваннями у вигляді тонких стрічок. Крона яйцеподібна, гілки підняті вгору. Листки почергові, на довгому черешку, прості, яйцеподібні, по краю пилчасті або зубчасті. Квітки зібрані в різностатеві сережки. Чоловічі сережки формуються на кінцях гілок і зимують у вигляді помітних щільних темно-коричневих сержок. Маточкові (жіночі) зелені сережки значно коротші від чоловічих, розвиваються навесні з бруньок на вкорочених пагонах. Плоди – овальні горіхи з двома плівчастими крилами, коричневі, плоскі, однонасінні. Цвіте у квітні-травні. Росте у широколистяних та мішаних лісах у складі піонерних угруповань березняків, на вогуватих узліссях і галявинах, край підсушених боліт. Культивують у парках.

Загроза: суцільні вирубування лісу.

Заходи з охорони: заборона суцільних вирубувань лісу.

30. БЕРЕЗА НИЗЬКА

Betula humilis Schrank

Родина Березові – **Betulaceae**

Вразливий (VU) євросибірський вид, гляціальний релікт.

Однорідний кущ до 3 м заввишки. Кора бура, на молодих пагонах червонувата. Листки тверді, яйцеподібні або овальні, по краю зубчасті, 1-3 см завдовжки. Квітки різностатеві, дрібні, непомітні, безпелюсткові, зібрані в суцвіття: чоловічі суцвіття сержкоподібні, жіночі коротші – головчасті або шишкоподібні, висячі або прямостоячі. Плоди – горіхи до 2 мм завдовжки, з крилами. Цвіте в травні. Росте на болотах перехідного типу, у заболочених лісах.

Загроза: осушення, торфорозробки.

Заходи з охорони: заборона осушувальних робіт, добування торфу, нищення кущів.

31. ВІДКАСНИК ТАТАРНИКОЛИСТИЙ

Carlina onopordifolia Besser

Родина Айстрові – **Asteraceae**

Вразливий (VU) південно-малопольсько-подільський ендемік в ізольованих локалітетах.

Багаторічна трав'яна рослина. Має потужний стрижневий корінь. Стебло слабо розвинене, із розпростертою розеткою листків. Листки пірчаторозсічені, довгасто-еліптичні, 6-35 см завдовжки, жорсткі, густо павутинисто опушені, їхні бічні лопаті на верхівці з колючкою, по краях нерівно-колючо-зубчасті. Кошик один в центрі розпростертої розетки, до 15 см діаметром. Віночок 17-20 мм завдовжки, жовтуватий. Цвіте у липні-серпні. Росте на лучно-степових схилах на карбонатних ґрунтах.

Загроза: надмірне випасання, заліснення схилів, часті випалювання травостою.
Заходи з охорони: заборона випасання, заліснення схилів, випалювання травостою, збирання рослин.

32. ВІДКАСНИК ОСОТОПОДІБНИЙ

Carlina cirsioides Klokov

Родина Айстрові – **Asteraceae**

Вразливий (VU) ендемічний вид.

Багаторічна трав'яна рослина із поодиноким прямостоячим темно-пурпуровим стеблом 15-50 см заввишки. Листки черешкові, пірчаторозсічені або пірчатороздільні, павутинисто опушені, 10-40 см завдовжки і 7-15 см завширшки, жорсткі, з бічними сегментами, колючозубчастими по краях. Верхівкові листки підпирають поодинокий кошик діаметром 9-13 см, зовнішні листочки обгортки колючо загострені. Віночок 11-13 мм завдовжки, жовтуватий. Цвіте у серпні-вересні. Росте в розріджених лісах, на сухих луках і степових схилах.

Загроза: освоєння лучно-степових ділянок, надмірне випасання, випалювання, створення кар'єрів, заліснення.

Заходи з охорони: збереження оселищ.

33. ЕРИТРОНІЙ СОБАЧИЙ ЗУБ

Erythronium dens-canis L.

Родина Лілійні – **Liliaceae**

Вразливий (VU) середземноморсько-середньоевропейський вид на східній межі поширення.

Ефемероїд з яйцеподібно-циліндричною бульбоцибулиною, на якій сидять 2-3 виводкові цибулинки, що нагадують за формою собачі зуби. Стебло, 10-25 см заввишки, закінчується однією, рідше – двома, пониклими квітками з ланцеподібними або лінійно-ланцетними, до 30 мм завдовжки, рожевими або фіолетовими, рідше майже білими, листочками оцвітини. Від нижньої частини стебла відходять два майже супротивні листки. Листки видовжено-ланцетні пурпурово-крапчаті з сизою поволокою, біля основи звужені в черешок. Трапляється у передгірних дубово-грабових, буково-грабових, буково-дубових лісах, чагарниках.

Загроза: зривання на букети, викопування цибулин, порушення оселищ.

Заходи з охорони: заборона збирання рослин, порушення оселищ.

34. РЯБЧИК ШАХОВИЙ

Fritillaria meleagris L.

Родина Лілійні – **Liliaceae**

Вразливий (VU) європейський вид.

Багаторічна цибулинна рослина до 50 см заввишки. Цибулина має своєрідну будову: дві м'ясисті луски зростаються біля основи і мають у пазусі по одній новій цибулинці. Надземне стебло тонке, згинається під вагою великої, верхівкової, незвичайно забарвленої квітки, яка нагадує пониклий тюльпан. Видова назва "шаховий" пов'язана із забарвленням квіток – вони бурувато-пурпурові з білуватими цятками, розміщеними у шаховому порядку. Листки почергові, лінійні. Оцвітина правильна, проста, вільна, віночкоподібна, шестичленна. Листочки оцвітини вигнуті біля основи майже під прямим кутом і мають медову ямку, де міститься нектар. Цвіте у квітні-травні. Росте на заплавних луках.

Загроза: осушування лук, зривання і викопування рослин для продажу, надмірне ви-

пасання.

Заходи з охорони: заборона збирання рослин, осушувальної меліорації.

35. ЛІЛІЯ ЛІСОВА

Lilium martagon L.

Родина Лілійні – **Liliaceae**

Декоративний євразійський вид.

Багаторічна рослина 50-150 см заввишки. Підземне стебло у вигляді жовтої яйцеподібної цибулини, що має багато черепитчасто складених м'ясистих лусок. Стебло прямостояче, округле, голе або з короткими волосками, зелене або з червонуватими цятками. Середні листки розміщені по 5-6 у кільцях, верхні і найнижчі – почергові. Суцвіття – китиця, 10-30 см завдовжки, складена з 5-20 квіток. Квітки на довгих квітконіжках, в час цвітіння – пониклі, зі своєрідним ароматом. Оцвіттина правильна, віночкоподібна, шестичленна, яскраво-пурпурова або бузкова, з темно-фіолетовими цятками всередині. Листочки оцвіттини вільні, 3-4 см завдовжки, загорнуті назад і заокруглені. Тичинок шість, пиляки їх великі, темно-рожеві або темно-оранжеві, далеко виступають з оцвіттини. Цвіте в червні-липні. Ростає на вирубках, у лісах.

Загроза: вирубування лісів, викопування і зривання рослин.

Заходи з охорони: заборона вирубування лісів, викопування і зривання рослин.

36. БУЛАТКА ВЕЛИКОКВІТКОВА

Cephalanthera damasonium (Mill.) Druce

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Рідкісний (R) європейсько-середземноморський вид.

Трав'яний багаторічник із прямим голим стеблом до 50 см заввишки, яке відходить від укороченого висхідного або горизонтального кореневища, густо вкритого ниткоподібними коренями. Листки сидячі, овальні або яйцеподібні, на верхівці загострені або тупуваті, з обох боків голі, з 5-7 дугоподібними жилками, краще помітними знизу. Суцвіття до 12 см завдовжки, пряме, рідке, з трьома-вісьмома квітками. Квітки підведені догори або горизонтально відхилені, 1,5-2 см завдовжки. Оцвіттина з білих листочків у двох колах. Зовнішні листочки ланцетні, з п'ятьма жилками, внутрішні – тупі, обернено-яйцеподібні, з однією жилкою. Губа спереду біля основи з півмісяцевою жовтою цяткою. Зав'язь 1-1,3 см завдовжки, скручена, під час дозрівання плоду пряма. Цвіте у травні-липні. Ростає у лісах, на просіках та галявинах.

Загроза: вирубування лісів, збирання на букети.

Заходи з охорони: заборона зривання рослин, суцільних вирубок.

37. БУЛАТКА ДОВГОЛИСТА

Cephalanthera longifolia (L.) Fritsch.

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Рідкісний (R) євро-північно-африкансько-західноазійський вид.

Багаторічна гола рослина з вкороченим горизонтально-висхідним кореневищем, яке вкрите ниткоподібними коренями. Стебло 20-50 см заввишки, з щільно розташованими стебловими листками. Листки розміщені двома рядами, ланцетні, довгозагострені, здебільшого вздовж складені, біля основи стеблообгортні, з добре помітними, майже паралельними, міцними жилками. Суцвіття з 5-20 молочно-білих квіток, спрямованих догори. Зовнішні листочки оцвіттини ланцетні, гострі, внутрішні – еліптичні, тупуваті, рідше гострі, коротші від зовнішніх. Губа вдвоє коротша від зовнішніх листочків оцвіттини, на верхівці – золотисто-жовта, густо вкрита дуже маленькими сосочками. Колон-

ка такої самої довжини, як і губа, без носика. Цвіте у травні-червні. Росте у лісах, переважно листяних.

Загроза: вирубування лісів, збирання на букети.

Заходи з охорони: заборона вирубування лісів, збирання на букети.

38.БУЛАТКА ЧЕРВОНА

Cephalanthera rubra (L.) Rich.

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Рідкісний (R) євро-кавказько-північноафрикансько-західноазійський вид.

Трав'яний багаторічник з укороченим, висхідним, майже вертикальним, кореневищем зі шнуроподібними коренями. Стебло 25-60 см заввишки, пряме або звивисте, з міжвузлями різної довжини та дрібним опушенням у верхній частині. Стеблових листків 3-8, вони ланцетні, загострені, злегка стеблообгортні, 10-12 см завдовжки. Суцвіття – малоквіткова, пряма, негуста китиця з густо опушеною віссю, звичайно з 2-10 великих, до 2,5 см завдовжки.

Загроза: вирубування лісів, збирання на букети.

Заходи з охорони: заборона вирубування лісів, збирання на букети.

39. ШАФРАН ГЕЙФЕЛЯ

Crocus heuffelianus Herb.

Родина Півникові – **Iridaceae**

Декоративний карпато-балканський вид.

Багаторічна трав'яна рослина до 20 см заввишки з дужекороченим стеблом. Підземні органи у вигляді округлих бульбоцибулин до 15 мм в діаметрі, вкритих темнокоричневою волокнистою сіткою. Листків два, рідше три, майже прикореневих, вузьколанцетних, до 20 см завдовжки, з загорнутими донизу краями та білою смугою вздовжсерединної жилки. Квітки на коротких квітконіжках, поодинокі, лійкоподібні, з довгою трубкою і шестипелюстковим відгином. Оцвітина проста, віночкоподібна, 9-13 см завдовжки. Сегментиоцвітини фіолетового кольору, вгорі з темнішою плямою, витягнуті, продовгувато-яйцеподібні. Тичинки коротші відоцвітини. Цвіте у березні-квітні.

Росте у лісах, на гірських луках, галявинах.

Загроза: інтенсивне зривання на букети, викопування для продажу.

Заходи з охорони: заборона заготівлі і продажу, посилення поінформованості населення.

40. КОСАРИКИ ЧЕРЕПИТЧАСТІ

Gladiolus imbricatus L.

Родина Півникові – **Iridaceae**

Вразливий (VU) декоративний європейський вид.

Трав'яний багаторічник з дрібними (до 2 см в діаметрі), майже кулястими бульбоцибулинами, зовні оточеними тонкими плівчастими лусочками. Стебло заввишки до 70-80 см, приоснові з двома лускоподібними листками, з двома-трьома стебловими мечоподібними листками посередині і з двома верхніми, зазвичай лускоподібними, листками, розташованими під суцвіттям. Суцвіття (5-11 см завдовжки) – односторонній, густий колос з 4-12 квіток. Листочки обгортки вдвічі коротші від квіток. Квітки зигоморфні, з довгою зігнутою трубкою і шестироздільною оцвітиною з нерівними сегментами. Віночок рожевий або пурпурово-фіолетовий, до 4 см в діаметрі. Цвіте в червні-серпні.

Росте на заплавах луках, на галявинах.

Загроза: інтенсивне зривання на букети, осушення заплавах лук.

Заходи з охорони: заборона зривання на букети, осушення заплавлених лук.

41. ЗОЗУЛИНІ ЧЕРЕВИЧКИ СПРАВЖНІ

Cypripedium calceolus L.

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Вразливий (VU) євразійський вид, в Україні – на південній межі поширення.

Багаторічна трав'яна рослина з товстим кореневищем. Стебло пряmostояче до 30 см заввишки. Листки овальні із загостреним кінцем і рівним краєм. Квітки великі (до 5 см), як правило, поодинокі, зигоморфні, губа жовта або світло-жовта, за формою нагадує міхур або черевичок, інші листочки оцвіттини коричнево-червонуваті. Плід коробочка. Цвіте у травні-червні.

Росте в широколистяних і хвойних лісах.

Загроза: збирання на букети, викопування рослин, витоптування, можливо – зниження чисельності популяцій комах-запилювачів та грибів-симбіонтів.

Заходи з охорони: заборона збирання на букети, викопування рослин, витоптування, порушення оселищ.

42. ПАЛЬЧАТОКОРІННИК ТРАВНЕВИЙ (ЗОЗУЛЬКИ ТРАВНЕВІ)

Dactylorhiza majalis (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Рідкісний (R) європейський вид.

Трав'яний багаторічник з двома сплюсненими пальчато-роздільними кореневими бульбами. Стебло 30-70 см заввишки, із центральною порожниною та стебловими листками, розташованими аж до суцвіття. Листки почергові, плямисті. Нижні листки яйцеподібно-довгасті, верхні – значно вужчі. Суцвіття – багатоквітковий колос. Квітки розміщені в пазухах приквітників, довших за квітки. Віночок пурпуровий або фіолетовий. Нижня губа трилопатева, середня лопать менша за бічні. Цвіте у травні-липні.

Росте на вологих луках і узліссях, в лісах.

Загроза: збирання на букети, викопування рослин, витоптування, осушення оселищ.

Заходи з охорони: заборона збирання на букети, викопування, осушення оселищ.

43. ПАЛЬЧАТОКОРІННИК БУЗИНОВИЙ (ЗОЗУЛЬКИ БУЗИНОВІ)

Dactylorhiza sambucina (L.) Soó

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Вразливий (VU) європейсько-середземноморський вид.

Декоративний трав'яний багаторічник з циліндричними, на кінці двороздільними бульбами. Стебло 10-30 см заввишки, в нижній половині з 4-5 ланцетними або довгастоланцетними листками, 5-10 см завдовжки. Колос густий, багатоквітковий, циліндричний до 6 см завдовжки і до 5 см в діаметрі. Квітки жовті з губою, яка рідко засіяна пурпуровими цятками, або пурпурові чи рожеві із слабким запахом, що нагадує запах бузини чорної. Цвіте в травні-червні.

Росте у світлих листяних лісах, на узліссях, галявинах.

Загроза: збирання на букети, викопування рослин.

Заходи з охорони: заборона збирання на букети, викопування.

44. КОРУЧКА ТЕМНОЧЕРВОНА

Epipactis atrorubens (Hoff m. ex Bernh.) Besser

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Вразливий (VU) євразійський вид.

Багаторічна трав'яна рослина від 15 до 70 см заввишки. Стебло у верхній частині густо короткоопушене і бруднувато-фіолетово забарвлене. Листків 4-9, нижні – еліптично-яйцеподібні, верхні – ланцетні, загострені. Суцвіття – обічна, негуста китиця. Квітки темно-пурпурові, із запахом ванілі. Листочки оцвіттини мають форму широкого дзвоника, передній членник губи серцевидний, загострений, з двома зморшкувато-зарубчастими горбочками біля основи. Цвіте в червні-липні.

Росте у світлих широколистяних та мішаних лісах, на узліссях, схилах, переважно на вапнякових ґрунтах, як на вологих, затінених місцях, так і на сухих, сонячних.

Загроза: вирубування лісів, розробка вапнякових відслонень.

Заходи з охорони: заборона збирання рослин, порушення оселищ.

45. КОРУЧКА ПУРПУРОВА

Epipactis purpurata Smith

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Рідкісний (R) середньоєвропейський вид.

Трав'яний багаторічник з укороченим коротким вертикальним кореневищем і червонуватим стеблом 25-70 см заввишки. Листки чергові, довгасті або ланцетні, знизу червонуваті, 5-8 см завдовжки. Суцвіття – довга пряма китиця. Квітки великі, жовто-зелені, на верхівці злегка червонуваті, без запаху, пониклі, на скручених квітконіжках. Живлення рослини сильно залежить від симбіотичних грибів, тому листки можуть бути сильно редуковані, а кількість хлорофілу в тканинах помітно знижена. Трапляються екземпляри, у яких хлорофілу немає зовсім, рослина тоді повністю забарвлена у бузково-рожевий колір. Цвіте у липні-вересні.

Росте у листяних лісах, на узліссях.

Загроза: руйнування оселищ, зривання рослин.

Заходи з охорони: заборона зривання рослин, вирубування лісів.

46. ГУДІЄРА ПОВЗУЧА

Goodyera repens (L.) R.Br. (*Satyrion repens* L.)

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Вразливий (VU) євразійсько-американський реліктовий вид

Багаторічна трав'яна зимозелена рослина зі шнуроподібним, розгалуженим кореневищем. Стебло 6-25 см заввишки, виходить з середини розетки. Прикореневі листки – видовжено-яйцеподібні або еліптичні, 1,8-3,5 см завдовжки, 1-2 см завширшки, зібрані в розетку. Стеблові – дрібні, лінійно-видовжені або ланцетні. Суцвіття – однобічний колос 4-7 (15) см завдовжки, складений 10-30 дрібними білими або кремово-білими запашними квітками.

Росте у ялинових та соснових лісах.

Загроза: вирубування хвойних лісів.

Заходи з охорони: заборона знищення оселищ (вирубування лісів).

47. БИЛИНЕЦЬ ДОВГОРОГІЙ

Gymnadenia conopsea (L.) R.Br.

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Рідкісний (R) євразійський вид.

Трав'яна багаторічна рослина з двома сплюсненими з боків кореневими бульбами, які мають пальчато-лопатову форму і багато дрібних і коротких долей. Розмір бульб – 1-3,5 см. Стебло до 65 см заввишки, при основі обгорнуте бурими піхвами, з 4-7 лінійно-ланцетними листками. Листки чергові, ланцетні, на верхівці ковпачкоподібно відтягнуті і

складені уздовж, низу кілюваті, 20-25 см завдовжки. Квітконосне стебло закінчується щільним колосоподібним циліндричним, багатоквітковим суцвіттям 15 см завдовжки. Квітки бузково-рожеві, світло-рожеві, майже білі, зі слабким запахом гвоздики. Цвіте у червні-липні.

Росте на луках, серед чагарників, в розріджених лісах.

Загроза: надмірне випасання, раннє сінокошення, зривання на букети, викопування бульб.

Заходи з охорони: заборона нищення рослин та оселищ.

48. ЗОЗУЛИНИ СЛЬОЗИ ЯЙЦЕПОДІБНІ

Listera ovata (L.) R.Br.

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Рідкісний (R) вид, поширений у північній півкулі.

Трав'яна багаторічна рослина з коротким товстуватим кореневищем. Стебло 25-60 см заввишки, нижче листків звичайно чотиригранне, голе, циліндричне, вище – тонше, коротко-залозисто-опушене. Листки супротивні, яйцеподібні, зі стеблообгортною основою, тупі, з коротеньким загостренням, голі, 5-15 см завдовжки. Суцвіття – китиця із 10-40 зелених дрібних квіток. Квітконіжки скручені, залозисто-опушені, звичайно трохи довші за приквітки. Цвіте у червні-липні. Росте у лісах, на узліссях, луках.

Загроза: вирубування лісів, випасання.

Заходи з охорони: заборона вирубування лісів, випасання.

49. ГНІЗДІВКА ЗВИЧАЙНА

Neottia nidus-avis (L.) Rich.

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Рідкісний (R) євразійський вид.

Багаторічна безхлорофільна сапрофітна рослина зі специфічним запахом. Горизонтальне кореневище вкрите численними короткими товстими коренями, що утворюють щільне гніздоподібне сплетіння. Стебла товсті, жовтувато-бурі, 20-60 см заввишки. Листки (4-6) – редуковані, лускоподібні, притиснуті до стебла. Суцвіття – багатоквіткова китиця, у верхній частині густа, у нижній – розріджена, 7-21 см завдовжки. Квітки жовтувато-бурі, з відхиленою двороздільною губою. П'ять листочків оцвіттини однакової форми: обернено-яйцеподібні або еліптично-ромбічні, тупі, 5-7 мм завдовжки, 3-4 мм завширшки. Губа 10-12 мм завдовжки, темніша за листочки оцвіттини, лопаті її серцеподібно-довгасті, на кінці закруглені. Цвіте у червні-липні.

Росте у лісах, переважно листяних.

Загроза: вирубування лісів.

Заходи з охорони: заборона вирубування лісів.

50. ЗОЗУЛИНЕЦЬ БЛОЩИЧНИЙ (ПЛОДОРІЖКА БЛОЩИЧНА)

Orchis coriophora L. (*Anacamptis coriophora* (L.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W.

Chase s.l.)

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Вразливий (VU) європейсько-середземноморський вид.

Трав'яний багаторічник з округлими або яйцеподібними бульбами. Стебло до 40 см заввишки, невиразно-гранчасте, густо вкрите листками. Листки сизувато-зелені, лінійні або лінійно-ланцетні, загострені, нижні – до 8-9 мм завширшки; верхні – згорнуті навколо стебла. Суцвіття – багатоквітковий, густий довгастий колос. Квітки дрібні, неправильні, брудно-пурпурові, з запахом блощиць. Нижня губа звисла, трилопатева: середня

її лопать видовжена, бокові – овальні. Верхні сегменти зібрані в дзьобовидно загострений шолом, шпорка зігнута, конічна, вдвічі коротша, ніж зав'язь.

Цвіте у травні-липні.

Росте на заболочених луках, на лісових галявинах, узліссях, по чагарниках навколо боліт і водойм, у сирих улоговинах.

Загроза: осушення, випасання, збирання на букети.

Заходи з охорони: заборона осушення, руйнування оселищ, надмірного випасання, зривання рослин, викопування бульб.

51. ЛЮБКА ДВОЛИСТА

Platanthera bifolia (L.) Rich.

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Декоративний євразійський вид невизначеного природоохоронного статусу.

Багаторічна трав'яна рослина з цілісними овальними бульбами кореневого походження. Стебло 20-60 см заввишки, прямостояче, голе, ребристе, біля основи з двома-трьома бурими піхвами та двома-трьома нижніми листками. Прикореневі листки великі, довгасто-яйцеподібні (8-18 см завдовжки, 3-5,5 см завширшки), майже супротивні, еліптичні, голі, звужені у крилатий черешок. Суцвіття – нещільна китиця до 25 см завдовжки. Квітки численні, великі, білі, запашні, в пазухах ланцетних приквітков. Цвіте у червні-липні.

Росте у листяних лісах, на узліссях, серед чагарників.

Загроза: вирубування лісів, зривання рослин на букети, викопування бульб.

Заходи з охорони: заборона нищення оселищ і рослин.

52. ЛЮБКА ЗЕЛЕНOKBІTKOBA

Platanthera chlorantha (Cust.) Rehb.

Родина Зозулинцеві – **Orchidaceae**

Декоративний європейсько-малоазійський вид невизначеного природоохоронного статусу.

Багаторічна трав'яна рослина з довгасто-овальними або яйцеподібними бульбами кореневого походження з коренеподібно звуженим кінчиком, бульбами кореневого походження. Стебло 30-65 см заввишки, гранчасте, при основі з 1-3 півчастими піхвами. Нижні два листки зближені вище основи стебла, довгасто-оберненоланцетні, тупі, внизу звужені в короткий стеблообгортний черешок. Прикореневі листки голі, блискучі, цілокраї, однотонні, з великою кількістю дугоподібних жилок. Суцвіття негусте, циліндричне, 10-30-квіткове. Квітки зеленувато-білі, без запаху або із слабким запахом. Цвіте у травні-липні.

Росте у лісах.

Загроза: рубки лісів.

Заходи з охорони: заборона нищення оселищ.

53. СЕСЛЕРІЯ ГОЛУБА

Sesleria caerulea (L.) Ard. (*S. uliginosa* Opiz)

Родина Тонконогові (Злакові) – **Poaceae (Gramineae)**

Зникаючий (CR) європейський вид на крайній південно-східній межі поширення.

Багаторічна трав'яна нещільнодернинна рослина 10-50 см заввишки. Листкові пластинки плоскі, іноді складені вдвоє, 2-4 мм завширшки, зверху вкриті білуватим восковим нальотом. Суцвіття – досить густа довгасто-яйцеподібна волоть 10-30 мм завдовжки та 5-9 мм завширшки. Колоски переважно двоквіткові 4,5-5 мм завдовжки, розміщені

на осі суцвіття по 4-5 на коротких (1-1,5 мм) ніжках, або майже сидячі. Колоскові луски до 4 мм завдовжки ланцетні, поступово загострені в ость до 1 мм завдовжки, по краях та кілю шорсткоопушені (війчасті). Нижні квіткові луски до 4 мм завдовжки, на верхівці тризубчасті, середній зубець закінчується остю до 1 мм завдовжки, бічні зубці з короткими остями або безості. Цвіте в травні-липні. Ростає на еутрофних болотах. Єдине відоме в Україні оселище виду – у Золочівському районі.

Загроза: порушення гідрологічного режиму, випалювання, випасання.

Заходи з охорони: встановлення режиму заповідання.

54. ГВОЗДИКА НЕСПРАВЖНЬОПІЗНЯ

Dianthus pseudoserotinus **Bloeki**

Родина Гвоздикові – **Caryophyllaceae**

Вразливий (VU) волино-подільський ендемік.

Багаторічна сизувата рослина 10-30 см заввишки з тонким повзучим кореневищем, утворює щільні дернинки з безплідних і квітконосних пагонів. Квітконосне стебло висхідне, з коротким шорстким опушенням, вгорі іноді галузиться. Листки лінійні, нижні – тупі, верхні – загострені. Квітки поодинокі, рідше в суцвіттях по три. Пелюстки білі, розсічені глибше середини. Цвіте в липні-серпні. Ростає у сухих соснових лісах, на лучних степах.

Загроза: випасання, випалювання.

Заходи з охорони: заборона нищення оселищ, надмірного випасання, заліснення степових схилів.

55. ЧИНА ГЛАДЕНЬКА

Lathyrus laevigatus (**Waldst. et Kit.**) **Fritsch**

Родина Бобові – **Fabaceae**

Рідкісний (R) середньоевропейський вид.

Трав'яний багаторічник. Стебло 30-60 см заввишки, прямостояче, голе, вгорі розгалужене. Листки парно-перисті, з 3-6 парами овальних чи яйцеподібних листочків, закінчуються шилоподібним придатком або невеликим листочком з вістрячком на верхівці. Листочки голі, блискучі, край пластинки коротковійчастий. Прилистки великі, 10-15 мм завдовжки, широколанцетні. Квітконоси не перевищують листків, гранчасті, коротко опушені. Квітки пониклі, зібрані в 6-12-квіткові пазушні китиці. Віночок яскраво-жовтий, метеликовий, із значно довшим вітрилом, ніж човник та весла, 10 тичинок зрослися нитками. Цвіте в травні-липні.

Ростає у букових лісах.

Загроза: вирубування букових лісів.

Заходи з охорони: заборона вирубування букових лісів з локалітетами чини гладенької.

56. ШОЛУДИВНИК ЛІСОВИЙ

Pedicularis sylvatica **L.**

Родина Вовчкові – **Orobanchaceae**

Вразливий (VU) середньоевропейський вид.

Багаторічна або дворічна трав'яна напівпаразитна рослина 5-15 см заввишки із вкороченим кореневищем. Стебла численні, неопушені; головне стебло пряме, нерозгалужене, з суцвіттям майже до основи, бокові стебла довші, полягають, на кінцях висхідні. Листки, в основному, прикореневі, короткочерешкові, глибоко-пірчасто-роздільні на великі яйцеподібні частки, цілокраї або на верхівці зубчасті. Стеблові листки черешкові,

ланцетні, двічі- пірчasto-розсічені, сегменти другого порядку овальні, зубчасті. Суцвіття головного пагона верхівкове, нещільне, колосоподібне, віночок двогубий, завдовжки 15-26 мм, світло- рожевого або червоно-фіолетового кольору. Трубка віночка вдвічі довшя від чашечки. Нижня губа неопушена, верхня губа велика, пряма, на кінці із серпоподібно зігнутиим шоломом, з двома короткими вниз направленими зубцям. Цвіте у травні-липні.

Росте на болотах, бідних вологих луках.

Загроза: осушення перезволожених оселищ, надмірне випасання.

Заходи з охорони: заборона осушення боліт, регуляція випасання.

57.ГОРИЦВІТ ВЕСНЯНИЙ

Adonis vernalis L.

Родина Жовтецеві – **Ranunculaceae**

Євросибірський лісостеповий вид невизначеного природоохоронного статусу.

Багаторічна трав'яна рослина 10-40 см заввишки (іноді сягає 60 см) з товстим темно-бурым кореневищем і прямими слабо розгалуженими надземними пагонами. Листки розсічені на вузькі ниткоподібні долі. Квіти – до 5 см діаметром, золотисто- жовті із багатьма листочками оцвітини, поодинокі на верхівках стебел. Плід багатогорішок. Цвіте від квітня до початку червня.

Росте на остепнених схилах.

Загроза: розорювання, терасування та заліснення схилів, випасання, надмірна заготівля, збирання на букети.

Заходи з охорони: заборона розорювання, терасування та заліснення схилів, випасання, надмірної заготівлі, збирання на букети.

Перелік видів рослин і грибів, які зростають на території Львівської області та занесені до Червоної книги України

1. Судинні рослини

Аконіт опушеноплодий – *Aconitum lasiocarpum* (Rchb.) Gáyer (*A. degenii* auct. Non Gáyer)

Аконіт Бессера – *Aconitum besserianum* Andrzej. ex Trautv.

Альдрованда пухирчаста – *Aldrovanda vesiculosa* L.

Анемона нарцисоквіткова – *Anemonastrum narcissiflorum* (L.) Holub var. *laxa* Ulbr. (= *A. laxa* Juz.)

Армерія звичайна – *Armeria vulgaris* Willd.

Баранець звичайний – *Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et C.Mart.

Белладонна звичайна – *Atropa bella-donna* L.

Береза низька – *Betula humilis* Schrank

Береза темна – *Betula obscura* A.Kotula

Билинець комарниковий (довгорогий) – *Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br.

Билинець найзапашніший – *Gymnadenia odoratissima* (L.) Rich.

Билинець щільноквітковий – *Gymnadenia densiflora* (Wahlenb.) A. Dietr.

Білоцвіт весняний – *Leucojum vernum* L.

Борідник паростковий – *Jovibarba sobolifera* (Sims) Opiz

Бровник однобульбовий – *Herminium monorchis* (L.) R.Br.

- Бузок угорський – *Syringa josikaea* J.Jacq. ex Reichenb.
Булатка великоквіткова – *Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce
Булатка довголиста – *Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch
Булатка червона – *Cephalanthera rubra* (L.) Rich.
Верба лапландська – *Salix lapponum* L.
Верба чорнична – *Salix myrtilloides* L.
Відкасник осотоподібний – * * * *Carlina cirsioides* Klok.
Відкасник татарниколистий – * * * * *Carlina onopordifolia* Bess. ex Szaf., Kulcz. et Pawł.
Вовче лико пахуче – *Daphne cneorum* L.
Водяний горіх плаваючий – * * * *Trapa natans* L.
Гвоздика несправжньопізня – *Dianthus pseudoserotinus* Blocki
Глевчак однолистий – *Malaxis monophyllos* (L.) Sw.
Гніздівка звичайна – *Neottia nidus-avis* (L.) Rich.
Горицвіт весняний – *Adonis vernalis* L.
Гронянка багатороздільна – * * * *Botrychium multifidum* (S.G.Gmel.) Rupr.
Гронянка віргінська – *Botrychium virginianum* (L.) Sw.
Гронянка півмісяцева – *Botrychium lunaria* (L.) Sw.
Гронянка ромашколиста – * * * *Botrychium matricariifolium* A.Br. ex Koch
Гудієра повзуча – *Goodyera repens* (L.) R.Br.
Діфазіаструм сплюснутий – *Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub
Еритроній собачий зуб – *Erythronium dens-canis* L.
Жировик Льозеля – * * * *Liparis loeselii* (L.) Rich.
Жовтозілля Бессера – *Senecio besserianus* Minder
Журавлина дрібноплода – *Oxycoccus microcarpus* Turcz. Ex Rupr.
Зелениця сплюснута – *Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub
Зіновать біла – *Chamaecytisus albus* (Hacq.) Rothm.
Зіновать Блюцького – * * * *Chamaecytisus blockianus* (Pawł.) Klášková
Зіновать Пачовського – *Chamaecytisus*
Зіновать подільська – *Chamaecytisus*
Змієголовник австрійський – * * * *Dracocephalum austriacum* L.
Змієголовник Рюйша – * * * *Dracocephalum ruyschiana* L.
Зозулинець блощичний – *Orchis coriophora* L.
Зозулинець обпалений (неотієня обпалена) – *Orchis ustulata* L.
Зозулинець пурпуровий – *Orchis purpurea* Huds.
Зозулинець рідкоквітковий – *Orchis laxiflora* Lam.
Зозулинець салеповий – *Orchis morio* L. – 3
Зозулинець прикрашений – *Orchis signifera* Vest
Зозулинець чоловічий – *Orchis mascula* (L.) L.
Зозулинець шоломоносний – *Orchis militaris* L.
Зозулині сльози серцелисті – *Listera cordata* (L.) R.Br.
Зозулині сльози яйцеподібні – *Listera ovata* (L.) R.Br.
Зозулині черевички справжні – * * * *Cypripedium calceolus* L.
Клокичка периста – *Staphylea pinnata* L. – 3
Ковила пірчаста – *Stipa pennata* L.
Коральковець тричінадрізаний – *Corallorhiza trifida* Chatel.
Комонничок зігнутий – *Succisella inflexa* (Kluk) G.Beck
Конюшина червонувата – *Trifolium rubens* L.
Коручка болотна – *Epipactis palustris* (L.) Crantz

- Коручка пурпурова – *Epipactis purpurata* Smith
Коручка темно-червона – *Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Bess.
Коручка чемериноподібна – *Epipactis helleborine* (L.) Crantz
Косарика черепитчасті – *Gladiolus imbricatus* L.
Костриця різнолиста – *Festuca heterophylla* Lam.
Лікоподієлла заплавна – *Lycopodiella inundata* (L.) Holub
Лілія лісова – *Lilium martagon* L.
Ліннея північна – *Linnaea borealis* L.
Ложечниця польська – * * * * * *Cochlearia polonica* E.Froehl.
Ломикамінь болотний – * * * *Saxifraga hirculus* L.
Ломикамінь зернистий – *Saxifraga granulata* L.
Лунарія оживаюча – *Lunaria rediviva* L.
Любка дволиста – *Platanthera bifolia* (L.) Rich.
Любка зеленюквіткова – *Platanthera chlorantha* (Cust.) Reichenb.
Малакис однолистий – *Malaxis monophyllos* (L.) Sw.
Меч-трава болотна – *Cladium mariscus* (L.) Pohl
Молочай волинський – *Euphorbia volhynica* Bess. ex Racib.
Надбородник безлистий – *Epipogium aphyllum* Sw. – 1 Неотіанта каптурувата –
Neottianthe cucullata (L.) Schlechter
Осока богемська – *Carex bohemica* Schreb.
Осока Буксбаума – *Carex buxbaumii* Wahlenb.
Осока дводомна – *Carex dioica* L.
Осока Девелла – *Carex davalliana* Smith
Осока затінкова – *Carex umbrosa* Host
Осока лапкоподібна – *Carex pediformis* C.A.Mey.
Осока притуплена – *Carex obtusata* Liljebl.
Осока тонкокореневищна – *Carex chordorrhiza* Ehrh.
Осока торфова – *Carex heleonastes* Ehrh.
Осока Хоста – *Carex hostiana* DC.
Осока щетиниста – *Carex strigosa* Huds.
Пальчатокорінник бузиновий – *Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó
Пальчатокорінник м'ясочервоний – *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó
Пальчатокорінник плямистий – *Dactylorhiza maculata* (L.) Soó
Пальчатокорінник травневий – *Dactylorhiza majalis* (Reichenb.) P.F.Hunt et Summerhayes
Пальчатокорінник Траунштейнера – *Dactylorhiza traunsteineri* (Saut.) Soó
Пальчатокорінник Фукса – *Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó
Півники сибірські – *Iris sibirica* L.
Підсніжник білосніжний – *Galanthus nivalis* L.
Пізноцвіт осінній – *Colchicum autumnale* L.
Плавун щитолістий – *Nymphoides peltata* (S.G.Gmel.) O.Kuntze
Плаун річний – *Lycopodium annotinum* L.
Псевдорхіс білуватий – *Pseudorchis albida* (L.) A. Love et D. Love
Пташник крихітний – *Ornithopus perpusillus* L.
Пухирник малий – *Utricularia minor* L.
Пухирник південний – *Utricularia australis* R.Br.
Пухирник середній – *Utricularia intermedia* Hayne
Пухирник судетський – *Cystopteris sudetica* A.Br. et Milde
Росичка англійська – *Drosera anglica* Huds.
Рябчик шаховий – *Fritillaria meleagris* L.

Сальвінія плаваюча – * * * *Salvinia natans* (L.) All.
Сашник іржавий – *Schoenus ferrugineus* L.
Сверція багаторічна – *Swertia perennis* L.
Сеслерія голуба – *Sesleria caerulea* (L.) Ard.
Ситник бульбистий – *Juncus bulbosus* L.
Ситник тупопелюстковий – *Juncus subnodulosus* Schrank
Ситняг карніолійський – *Eleocharis carniolica* Koch
Скополія карніолійська – *Scopolia carniolica* Jacq.
Скорзонера австрійська – *Scorzonera austriaca* Willd.
Скрученик приємний – *Spiranthes amoena* (Bieb.) Spreng.
Скрученик спіральний – *Spiranthes spiralis* (L.) Chevall.
Сон великий – * * * *Pulsatilla grandis* Wend.
Сон відхилений (сон розкритий) – * * * *Pulsatilla patens* (L.) Mill.
Сон чорніючий – *Pulsatilla nigricans* Störck
Тирлич весняний – *Gentiana verna* L.
Тис ягідний (негній-дерево) – *Taxus baccata* L.
Товстянка двоколірна – * *Pinguicula bicolor* Wołoszcz.
Товстянка звичайна – *Pinguicula vulgaris* L.
Тофільдія чашечкова – *Tofieldia calyculata* (L.) Wahlenb.
Траунштейнера куляста – *Traunsteinera globosa* (L.) Reichenb.
Фіалка біла – *Viola alba* Bess.
Хамарбія болотна – *Hammarbya paludosa* (L.) O.Kuntze
Цибуля ведмежа – *Allium ursinum* L.
Цибуля пряма – *Allium strictum* Schrad.
Чина гладенька – *Lathyrus laevigatus* (Waldst. et Kit.) Gren.
Шафран Гейфеля – *Crocus heuffelianus* Herb.
Шейхчерія болотна – *Scheuchzeria palustris* L.
Шолудивник королівський – *Pedicularis sceptrum-carolinum* L.
Шолудивник лісовий – *Pedicularis sylvatica* L.
Щитолижник звичайний – *Hydrocotyle vulgaris* L.
Язичник буковинський – *Ligularia bucovinensis* Nakai
Язичок зелений – *Coeloglossum viride* (L.) C.Hartm.

2. Водорості

Бамбузіна Бребіссона - *Bambusina brebissonii* Kutz. ex Kutz.
Батрахоспермум драглистий – *Batrachospermum gelatinosum* (L.) DC.
Генікулярія спіротенісва - *Genticularia spirotaenia* (de Bary) de Bary.
Нігела струнка - *Nitella gracilis* (J.E. Sm.) C. Agardh

3. Мохоподібні

Анакамтодон спляхноподібний - *Anacamptodon splachnoides* (Froel. ex Brid.) Brid.
Кампілостелій скельний - *Campylostelium saxicola* (F. Weber et D. Mohr) Bruch et Schimp.
Генедієла гайма - *Henediella heimii* (Hedw.) R. H. Zander
Гукерія блискуча - *Hookeria lucens* (Hedw.) Sm.
Меезія тригранна - *Meesia triquetra* (L. ex Jolycl.) Angstr.
Палудела відстовбурчена - *Paludella squarrosa* (Hedw.) Brid.

Псевдокалієргон плауноподібний - *Pseudocalliergon lycopodioides* (Brid.) Hedenas
Псевдокалієргон трирядний - *Pseudocalliergon trifarium* (F. Weber et D. Mohr) Loeske
Скорпідій скорпіоноподібний - *Scorpidium scorpioides* (Hedw.) Limpr.

4. Лишайники

Аллоцетрарія океза - *Allocetraria oakesiana* (Tuck.) Randle & Thell
Гетеродермія прекрасна - *Heterodermia speciosa* (Wulf.) Trev.
Лептогіум насичений - *Leptogium saturninum* (Dicks.) Nyl.
Лобарія легеневоподібна - *Lobaria pulmonaria* (L.) Hoffm.
Меланохалеа елегантна - *Melanohalea elegantula* (Zahlbr.) O. Blanco et al.
Нефрома рівна - *Nephroma parile* Ach.
Нефрома загорнута - *Nephroma resupiniatum* (L.) Ach.
Пармелієла шетинистоліста - *Parmeliella triptophylla* (Ach.) Mull. Arg.
Пармотрема перлинова - *Parmotrema perlata* (Huds.) M. Choisy
Стікта закопчена - *Sticta fuliginosa* (Dicks.) Ach.
Тукнерарія лаурера - *Tuckneraria laureri* (Krempelh.) Randle & Thell
Уснея квітуча - *Usnea florida* (L.) Web. in Wigg.

5. Гриби

Моховик паразитний - *Boletus parasiticus* Fr.
Катателазма царська - *Catathelasma imperiale* (Fr.) Sing.
Клаваріадельф товчачиків - *Clavariadelphus pistillaris* (L.) Donk
Герицій коралоподібний - *Hericium coralloides* (Fr.) Gray
Хрящ-молочник чорний, хрящ-молочник деревний - *Lactarius lignyotus* Fr.
Модринофомес лікарський, модринова губка - *Laricifomes officinalis* (VilL: Fr.) Kotl. et Pouzar
Мутин собачий - *Mutinus caninus* (Huds.) Fr.
Трутовик зонтичний - *Polyporus umbellatus* (Pers.) Fr.
Кальмарник веретеноподібний - *Pseudocolus fusiformis* (E. Fischer) Lloyd
Сироїжка синювата - *Russula turci* Bres.
Листочня кучерява, спарасис кучерявий - *Sparassis crispa* (Wulfen) Fr.
Шишкогриб лускатий, лускач - *Strobilomyces strobilaceus* (Scop.) Berk.

Примітка

- * - види рослин, занесені до Червоного списку МСОП;
- ** - види рослин, занесені до Європейського червоного списку;
- *** - види рослин, занесені до Додатку I-ої Бернської конвенції

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко Т.Л. Комахоїдні рослини України / під ред. В.В. Протопопової. – Київ: Альтерпрес, 2010. – 80 с.
2. Ботанический журнал. – 1985. – 70, № 4. – С. 500-507. Вид-во АН УРСР, 1950, 1953.
3. Данилюк К. Рід *Pedicularis* L. (Orobanchaceae) в Українських Карпатах: хрестоматія: Матеріали XIII з'їзду Українського ботанічного товариства, Львів, 19-23 вересня 2011 р.: 41.
4. Екологія Львівщини 2006. – Львів: Сполом, 2007.
5. Загальський М.М. Раритетний фітогенетичний фонд західних регіонів України. – Львів: Ліга-Прес, – 2004. – 232 с.
6. Макрофіты – индикаторы изменений природной среды /Дубына Д.В., Гейны С., Гроудова З. – Киев: Наук. думка, 1993. – 434 с.
7. Малиновський К.А. Флористичне розмаїття Львівщини // Праці НТШ. Екологічний збірник. – 2001. – VII. – С. 135-143.
8. Нове місцезнаходження *Nymphoides peltata* (S.G. Gmel.) O. Kuntze на території Львівської області / Борсукевич Л. М. //Український ботанічний журнал. – 2009. – 66, № 2. – С. 208-212.
9. Рід *Aconitum* L. в Українських Карпатах / Новіков А.В., Мітка Ю.// Біологічні студії. – 2011. – 5, № 2. – С. 161-163.
10. Рід *Saxeg* L. (Surgaceae) у флорі Львівщини (Україна) / Данилик І.М. // Український ботанічний журнал. – 1994. – 51, №1. – С. 49-54.
11. Рідкісні та зникаючі види рослин Львівщини / керівник проекту М.С.Хом'як. – Львів: Видавництво «Бона», 2011. – 124с.
12. Собко В.Г. Науки заповідне зілля. – Київ: Український фітосоціологічний центр, 2005. – 451 с.
13. Собко В.Г. Стежинами Червоної книги. – 2-ге вид., допов. – Київ: Урожай, 2007. – 280 с.
14. Сорока М.І. Рослинність Українського Розточчя. – Львів: Світ, 2008. – 432 с.
15. Стойко С.М., Матолич Б.М. та інші – Заповідні території Львівщини. – Львів:ЗУКЦ, 3-33 2008. – .: іл.
16. Стойко С.М., Мілкіна Л.І., Солодкова Т.І. та ін. Охорона природи Українських Карпат та прилеглих територій. – Київ: Наук. думка, 1980. – 227 с.
17. Стойко С.М., Ященко П.Т., Кагало О.О., Мілкіна Л.І., Л.Тасенкевич, Судинні рослини державного заказника “Лиса гора та гора Сипуха” в Золочівському районі Львівської області / Кагало О.О., Загальський М.М., Зеленчук А.Т., Сичак Н.М. // Наукові основи збереження біотичної різноманітності. – 2004. – Вип. 6. – С. 6-81.
18. Флора УРСР. Т. III, V /Під ред. М.І. Котова та А.І. Барбарича. – Київ: Червона книга України. Рослинний світ /за ред. Я.П. Дідуха – Київ: Глобалконсалтинг, 2009. – 900с.

Дендюк Н.І.,
методист ЛОДЕНЦ

II. ЦІЛЮЩІ ДИКОРΟΣЛІ ТА ВИРОЩУВАНІ ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ

Ще в недалекому минулому лікарські засоби були здебільшого рослинного походження. В сучасному світі спостерігається прогресуюча тенденція до використання хімічно-синтезованих препаратів, які окрім очікуваного лікувального ефекту можуть спричинити несподівані ускладнення або алергічні захворювання. Прикро, що такі ліки необмежено рекламуються в засобах масової інформації і безрецептурно відпускаються через аптечну мережу.

Завдяки досвіду народних травознаїв, викладеному в спеціальній рецептурній літературі, фітотерапевтичні препарати народної медицини залишаються важливим засобом як профілактики, так і лікування багатьох захворювань. Погодьтеся, що липовий цвіт чи плоди шипшини обов'язково знайдуться в кожному домі. Рослинні препарати у вигляді настоїв, відварів, настоянок, мазей, травних зборів при правильному застосуванні ефективно діють при інфекційно-застудних, шлунково-кишкових, серцево-судинних, шкірних та інших захворюваннях. Крім того, вітамінні ранньовесняні салати з культурних та дикорослих рослин активно використовуються для приготування страв.

Рослини є водночас харчовим продуктом та лікарським засобом. Найбільше це стосується плодово-ягідних, овочевих та крохмаловмісних рослин. Давно помічено, що коли в харчовому раціоні рослинна їжа переважає над тваринною, то загальний стан здоров'я людини та її самопочуття є кращими. Науковці вважають, що довголіттю людини сприяє вживання в їжу рослинної продукції (овочі, фрукти, зернові та салатні культури, коренеплоди, прянощі), адже вони містять у значних кількостях основні біологічно активні речовини - вітаміни, гормони, ферменти, амінокислоти тощо.

Тисячолітній фітотерапевтичний досвід народів світу став основою офіційної медицини, яка й нині користується активно діючими речовинами, отриманими з лікарських рослин. Сучасна медицина використовує майже 300 видів рослин, а культивується на промислових плантаціях або присадибних ділянках лише їх четверта частина. В народній лікувальній практиці використовується значно більше рослин, котрі після всебічного дослідження можуть збагатити практику сучасної наукової медицини.

Багато рослин нашої флори, а ще більше тропічних та субтропічних рослин, зберігають таємницю про свої цілющі властивості, пізнавши які, людина зможе в майбутньому успішно долати навіть важкі недуги, покращити якість життя та досягне здорового довголіття.

На сьогодні за різними даними від 30 до 45% ліків виготовляється з рослин. А при серцево-судинних, шлунково-кишкових захворюваннях, хворобах печінки та нирок рослинна сировина є основним компонентом готових лікарських форм (80-90%). На жаль, економічні закони фармацевтичного ринку протекціонують збільшення кількості препаратів, в яких недобросовістні виробники лише декларують рослинний компонент, а насправді використовують їх синтетичні замінники.

Коротко про історію застосування лікарських рослин

З найдавніших часів основним джерелом приготування ліків були природні речовини, насамперед, лікарські рослини, а також мінерали. Саме рослини в медицині всіх народів світу завжди були найдоступнішим та найпоширенішим засобом лікування.

Споживаючи різні рослини в їжу, прадавня людина могла відчувати лікувальний вплив деяких з них. Таким чином, з емпірично здобутих знань сформувалася система народної фітотерапії, відмінна за природно-географічною та культурно-ментальною ознаками в різних народів світу.

Минали століття, а народні травознаї та середньовічні лікарі європейського континенту старанно вивчали не лише цілющі властивості місцевих рослин, але й експериментували з новими видами, привезеними з Азії, Африки, Австралії та Нового Світу. Такі екзоти, як алое (чи не на кожному підвіконні) та евкالیпт (звичайний аптечний рослинний препарат) стали традиційними лікарськими рослинами для європейців.

Відомості про лікарські рослини в минулому часто межували з магічними знаннями, а носії цієї інформації займали особливе місце в громадах та були відомі як маги, знахарі, мольфари, характерники. Цікаво, що знахарки на Коломиїщині ще в 19 столітті зображали на писанках лікарські рослини і передавали їх хворим людям на далекі відстані. Вважалося, що така писанка повинна сприяти одужанню хворого. А назви рослин зашифровували в назвах орнаментів, щоб захистити знання про цілющі рослини від нехтаємничених.

Цікаві відомості про використання цілющих властивостей рослин можна знайти в пам'ятниках найдавніших культур: санскритської, давньоєврейської, китайської, грецької, римської. В найдавнішій бібліотеці світу, бібліотеці асирійського царя Ашшурбанипала в Ніневії (близько 660 р. до н. е.), на глиняних табличках, написаних клинописом, також містяться обширні відомості про лікарські рослини та вказані захворювання, при яких ці рослини використовуються. Вавилоняни застосовували сотні цілющих рослин, у тому числі коріння з солодки, льняне насіння, дурман, блекоту, молоді бруньки різних рослин. Вони вивозили їх і в інші країни. У столиці Ассирії Ніневії існував сад лікарських рослин.

У вавилонян і асирійців відомості про цілющі властивості рослин були запозичені єгиптянами. Великий матеріал про застосування лікарських рослин було виявлено при дослідженні папірусу, знайденого в XIX столітті німецьким єгиптологом Георгом Еберсом - «Книги приготування ліків для всіх частин тіла». У ній міститься рецептурний склад ліків, які застосовували древні єгиптяни для лікування багатьох захворювань. Вони використовували мазі, примочки, мікстури, які мали досить складний рослинний склад. У Єгипті були широко поширені запашні масла, бальзами, смоли. Вже в той час були добре відомі цілющі властивості алое, подорожника, ялівцю, рицини та багатьох інших рослин.

В традиційній китайській медицині досі застосовують рослини, мінерали і, як не дивно, деякі тварини при захворюваннях людини. Широко відомий збірник лікарських рослин та інших засобів Лі Ши-чжень (1522-1596) «Основи фармакогнозії», в якому подано докладну характеристику численних лікарських рослинних засобів.

Лікарі в Стародавній Індії вважали, що більшість захворювань походить від псування «соків організму», тому для лікування рекомендувалися кровопускання, блювотні та інші заходи, у тому числі використовувалася велика група ліків рослинного походження. Багато індійських рослин (особливо прянощі) ввозили в Римську імперію, а в середні віки саме пряні рослини спричинили географічні відкриття планетарного масштабу. «Якщо подивитися навколо поглядом лікаря, що шукає лікарські засоби, то можна

сказати, що ми живемо в світі ліків», - свідчить одна із заповідей давньобуддійської медицини. Щиро відомий вислів середньовічного вченого, філософа і лікаря Авіценни: «Три зброї є в лікаря: слово, рослина, ніж». Авіценна написав «Канон лікарської науки» в п'яти томах, який переведений на різні мови світу і в середні віки був настільною книгою для арабських і європейських лікарів. У своїй книзі Авіценна описав близько 900 видів лікарських рослин.

Давньогрецьким лікарям були відомі лікувальні властивості багатьох рослин, деякі з них впродовж більше двох тисячоліть зберегли грецькі ботанічні назви. Наукова медицина починає свій розвиток з часів знаменитого лікаря Стародавньої Греції Гіппократа (460-377 рр. до Р. Х.). У своїй лікарській практиці він широко використовував численні рослинні препарати. Ряд із них був, мабуть, запозичений з єгипетської медицини. Гіппократом описано 236 видів рослин, визнаних давньогрецькою медициною лікарськими засобами.

Перше видання медичної енциклопедії, або лікарського poradника, належить давньоримському лікарю Авлу Корнелію Цельсу (кінець I століття до Р. Х. - початок I століття по Р. Х.). У восьми книгах «Про медицину» він узагальнив всю медичну літературу свого часу від «Аджурведи» давньоіндійського лікаря Сушрута до робіт Асклепіада. У цій праці багато місця відводиться лікарським рослинам та способам їх використання для лікування різних захворювань людини, крім того подані ботанічні описи подорожника, маку, млину, винних ягід.

В середині першого століття н.е. лікар римської армії в Азії Діоскорид написав травник, що включає в себе більшість відомих до того часу лікарських рослин, - близько 500 видів. Ця книга стала своєрідним зведенням відомостей з фармації та фармакології того часу.

Автором нового вчення про лікарські рослини був знаменитий лікар і фармацевт Древнього Риму Клавдій Гален (129-201 н. е.). Він написав майже 200 праць з медицини. Найбільше значення мають два його зільника, які відіграли значну роль в медичній та неодноразово перекладалися на арабською, сирійською, персидською і давньоєврейською мовами. Автор був одним з ініціаторів отримання препаратів з рослинної сировини - настоянок, екстрактів та інших лікарських форм. І тепер вони називаються галеновими препаратами і досі не втратили свого практичного значення в медицині.

У IV столітті з'явився найбільш відомий з латинських зільників, складений Апулеєм, і був настільки популярний, що коли винайшли книгодрукування, то першим серед медичних книжок був надрукований саме він. Оригінальні європейські зільники з'явилися пізніше - в XV і XVI століттях, до того ж приводили в них відомості значною мірою запозичені з грецьких і латинських джерел.

У VII - VI ст. до н.е. у середземноморських країнах великою славою користувалися скіфські лікарі Анахарсид і Токсарид. Дуже важливою є думка про скіфську медицину Геродота, який подорожував причорноморськими степами і як проникливий спостерігач, залишив нам безцінні свідчення очевидця, зокрема згадує про гіркі трави в понтійських степах, в тому числі понтійський абсінтій (полин), що "збільшує кількість жовчі більше всякої іншої трави". Скіфам були відомі й отруйні властивості аконіту.

Геродот, Пліній і Теофраст у своїх працях пишуть про скіфську траву «Scyrphicam herbat», що скіфськими лікарями застосовувалася «для лікування ран», «проти ядухи». Олександрійські лікарі Ктезія й Арістогітон теж захоплювалися лікувальними властивостями скіфської трави. Пліній свідчить, що «скіфська трава» від боліт Меотійських вивозиться зі Скіфії в Грецію, Італію й інші країни.

В епоху середньовіччя досить серйозно вважали, що лікувальні властивості рослини можна визначити за її зовнішнім виглядом (так звана теорія сигнатур Парацельса). До

прикладу, рослини, що мають тонке волосоподібне листя, як от аспарагус, кріп, вважались засобом, що зміцнює волосся, щавель, схожий на язик, застосовувався для лікування лише язика, чебрець з листками, схожими на вухо, – від вушних хвороб. А для лікування печінки застосовували рослину, трилопатеві листки якої схожі на цей важливий внутрішній орган людини, що й закріпилося в латинській та українській ботанічній номенклатурі - *heratica*, печіночниця.

Способи використання і дозування рослинної сировини

Побуває дві поширені помилкові думки, що рослинні препарати гарантовано допомагають всім, і що дозування й тривалість їх вживання не мають таких негативних побічних ефектів, як синтетичні ліки. Проте, варто дослухатись поради відомого фітотерапевта І.Носаля, співавтора популярного видання “Лікарські рослини і способи їх застосування в народі”, що народний досвід траволікування є інформацією для дослідників, а не рецептами для самолікування.

Ось чому не зайвим буде нагадати, що траволікування потребує консультації фахових лікарів, адже насправді існує багато фіторецептурних винятків для дітей, вагітних жінок, хворих на діабет тощо.

Дозування лікарських рослин у народній медицині:

- від 14 – 25р. – 2/3 дози;
- від 7 – 14р. – 1/2 дози;
- від 4 – 7р. – 1/6 дози;
- від 2 – 4р. – 1/8 – 1/4 дози;
- від 1 – 2р. – 1/8 – 1/12 дози.

Настій. Рідка лікарська форма, у якій активні діючі речовини з лікарської сировини, добувають водою. Для цього лікарську сировину поміщають в емальовану посудину, заливають охолодженою кип'яченою водою і кип'ятять на водяній бані протягом 15 хв. Потім рідину охолоджують протягом 45 хв., фільтрують, вміст сировини віджимають, проціджують і доливають до настою. Цей настій доливають дистильованою водою до певного об'єму. При потребі до настою додається сіль, цукор для смаку. В домашніх умовах настій можна готувати у термосах.

Відвар. Водна витяжка з рослин, які стійкі до високої температури. Готують відвар так само, як і настій, але кип'ятять протягом 30 хв., а охолоджують – 10 хв. Відвари діють довше ніж настої. Їх готують, як для внутрішнього так і для зовнішнього застосування. Відвар потрібно вживати свіжим.

Настойка. Спиртова витяжка рослинної сировини. Для її отримання сировину заливають від 40–70% етилового спирту. Настоюють у темному місці до двох тижнів, збовтують, потім відціджують і розливають у посуд. Використовують як зовнішньо так і внутрішньо.

Соки. Це найбільш повноцінні продукти у вітамінному плані. Для добування соків сировину подрібнюють і пресують. Якщо водянистої частини небагато тоді добавляють воду.

Травний збір. Суміш деяких видів лікарських трав, або різних частин однієї і тієї ж самої рослини. Для цього їх подрібнюють, доводять до однорідної суміші. Розрізняють збори: сечогінні, заспокійливі, апетитні, вітамінні. З них роблять ванни, настої, відвари, полоскання. Дозу води визначають в основному як 15г. до 200 л. води.

Порошок. Сипуча речовина, яку одержують шляхом подрібнення висушених частин лікарських рослин. Зберігають у добре закупореній посудині.

Мазі. Лікарська форма м'якої консистенції. Вона складається з лікарської частини (відвар, настій, порошок, мазієвої основи – жири, парафіни, вазелін, олії). У промисловості використовують такі співвідношення 1:4, тобто 1 частина – рослина, 4 частини – жиrowі.

Сиропи. Прозорі густі рідини, що складаються з 60% цукру і лікарської речовини. Вони поділяються на смакові і лікарські.

Краплі. Прозорі густі рідини, які використовують в суміші з дистильованою водою, спиртом, ефіром, олією. Дія однієї рослини менш ефективна, ніж поєднання рослин. Адже при основній хворобі буває ускладнення. І тому при складному захворюванні потрібно лікувати не один орган, а весь організм. При складному захворюванні ефект лікування вирішує не одна рослина, а їх комплекс.

Компреси. Для зігрівального компресу складають у кілька шарів марлю, змочують її у теплій воді (або в 40 горілці), віджимають і прикладають до потрібної ділянки тіла, потім накривають клейонкою або пергаментним папером, а зверху кладуть шар вати. Шар вати має бути ширшим від марлі і клейонки на 3–5 см в усіх напрямках. Приготовлений таким чином компрес акуратно прикладають до шкіри і закріплюють бинтами.

Примочки. Для приготування холодних примочок беруть кусок марлі, складають у кілька шарів, змочують у холодній воді, віджимають, а потім прикладають до відповідної ділянки шкіри. Часто примочки роблять з домішкою до води яких-небудь ліків. Так, при гарячці примочки кладуть на голову, додаючи ароматний оцет (одну столову ложку на склянку води), при ударах застосовують свинцеву воду (свинцева примочка) і т. д. Примочки накладають на 2–3 хв., а потім змінюють. Бинтом їх не закріплюють. Звичайно, поки одна примочка лежить на відповідному місці, другу для заміни занурюють у воду.

Рідина для полоскання ротової порожнини. 3–4 столові ложки рослини або суміш з кількох рослин кладуть в емальований посуд, заливають 2–3 склянками води, розмішують, накривають кришкою і лишають на ніч при кімнатній температурі для настоювання. Рекомендується це робити звечора. Вранці суміш ставлять на вогонь і, коли вона закипить, продовжують кип'ятити, не знімаючи кришки 5–7 хв. Посудину знімають з вогню, залишають накритою на півгодини, потім відвар проціджують через марлю і віджимають. Вижимки рослини відкидають, а відвар у теплому вигляді використовують для полоскання ротової порожнини і горла.

Рекомендовані для промислового збору дикорослі лікарські рослини

1. Череда тризодільна (*Bidens tripartita*)

Народна назва причепа.

Росте біля ставків, річок, при канавах, у вогких городах. В народній медицині застосовують при шкірних хворобах, при рахіті, золотусі, крім того, як легкий потогонний і сечогінний засіб.

2. Живокіст лікарський (*Symphytum officinale*)

Народні назви правокіст, костівал.

Росте на берегах річок, у вільшаниках, на луках. Використовують корінь (сягає 1 м) при переломах, відкладені солей, має протипухлинну активність, легко розмножується

частинками кореня і рекомендується для плантаційного вирощування на пришкольній ділянці.

3. Цикорій дикий (*Cichorium intybus*)

Народна назва: петрові багоги.

Цикорій можна зустріти на узбіччі польових доріг, узліссі лісів, на сухих луках. Відомо ця рослина як харчова і лікарська. Корінь цикорію підвищує апетит, поліпшує травлення їжі й обмін речовин, діє жовчогінно. При застосуванні його дещо знижується вміст цукру в крові.

4. Грицики звичайні (*Capsella bursa-pastoris*)

Вони ростуть майже по всій території України на узбіччях доріг, на пасовищах. У медичній практиці рослина використовується як кровоспинний і знижуючий кров'яний тиск засіб, сечогінний.

У народній медицині відвар рослини радять при захворюваннях нирок, сечового міхура і порушення обміну речовин.

5. Кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale*)

Народні назви: молочій, бородавник, вовчий зуб, май, маївка.

Трав'яниста багаторічна рослина. Квітконоси та листя в місцях їх обриву виділяють «молочний сік», тому її часом неправильно називають «молочасм».

Збирають корені рано навесні, але краще пізно восени, коли вони містять більше діючих речовин, в тому числі цукрів, інуліну. Заготовляють і цілу рослину під час цвітіння, а також квіти.

Використовуються і корені кульбаби як засіб при хворобах печінки, крім того для збудження травлення. Це легкопроносний і сечогінний, кровоочисний, протиревматичний і відхаркувальний засіб. Як проносне вживають при хронічних запорах, геморої.

Популярна як харчова рослина в країнах Європи та світу, де промислово культивується (Франція, Швейцарія, Японія, Індія, США), молоде листя вживають як вітамінний салат, крім того споживають коріння та квіткові бутони. Хоча за вмістом вітаміну С кульбаба поступається кропиві, черемші, первоцвіту, доступність та чисельність дозволяють вважати кульбабу цінною ранньовесняною рослиною.

6. Подорожник великий (*Plantago major*)

Народні назви: бабка, ранник, поріжник, семижильник.

Вживають листки, зібрані під час цвітіння рослин – передусім як обволікаючий, загоюючий, кровоспинний. Протизапальний, гіпотензивний, протиалергічний засіб. Пом'яті листки подорожника вважаються кровоспинним, антисептичним (фітонцидним), загоюючим засобом.

У народному лікуванні вживаються свіжі листки для прикладання до ран, чиряків, порізів і виразок. Порошок з насіння подорожника широко застосовують при хронічних поносах, катарах кишок чи навіть дизентерії.

7. Деревій звичайний (*Achillea millefolium*)

Народні назви: кривавник, тисячолісник, білоголовник.

Це вельми популярний лікувальний засіб. Кровоспинний, протизапальний, апетитний, лактогінний, жовчогінний, сечогінний, потогінний, спазмолітичний, судинорозширювальний засіб, поліпшує травлення та обмін речовин. Деревій додають у збори для лікування від гіпертонічної хвороби, атеросклерозу і ожиріння.

8. Звіробій звичайний (*Hypericum perforatum*)

Народні назви: Божа кривця, прозірник, свентоянське зілля, заяча кривця.

Звіробій – найголовніша лікувальна рослина з усіх нам відомих. У нашій флорі немає рослини, подібної рослини до звіробою. Люди називають його «травою від 99 хвороб». Трава містить флавоноїди (рутин), антрацени, каротин, ефірну олію, дубильні речовини.

ни, нікотинову і аскорбінову кислоти, смоли (до 17%), вітаміни Р і РР, сапоніни, спирти. Звіробій – протизапальний, противиразковий, регенеративний, апетит-ний, в'язучий, жовчогінний, протипроносний, антисептичний, листогінний, сечогінний, гіпертензивний засіб, регулює діяльність травного тракту.

9. Іван-чай вузьколистий (*Chamaenerium angustifolium*)

Зростає у лісах та на узліссях. Його корені містять дубильні і лектинові речовини, вітамін С.

У народній медицині листя і корені іван-чаю застосовуються для гоєння ран, протиті(запалення вуха), виразковій хворобі шлунка й дванадцятипалої кишки, мігрені та як слабе снотворне.

10. Суниця лісова (*Fragaria vesca*)

Народні назви: полуниця, сунишник, червоні ягоди.

Плоди дуже цінний дієтичний засіб.

На організм людини діє як сечогінний, жовчогінний, гіпотензивний, вітамінний, листогінний, антиатеросклеротичний, дієтичний, апетитний, антимікробний, протизапальний, гіпоглікемічний засіб. Суниця захищає організм від радіації, регулює обмін речовин, допомагає виведенню токсинів із організму, поліпшує травлення.

11. Малина звичайна (*Rubus idaeus*)

Найціннішою в малині є органічна саліцилова кислота, завдяки якій цю ягоду здавна використовують як протизастудний, потогінний, жарознижувальний засіб. При термічній обробці кислота, на відміну від вітаміну С, не руйнується. При гарячці згодиться і такий відвар – візьміть жменьку гілочок верби (до речі також природне джерело саліцилової кислоти) та трохи малини і запарте усе. До речі, незамінними є також малинове листя та квіти, зібрані в травні-червні – такі відвари віддавна пили при захворюваннях органів дихання, кашлі та гарячкових станах, проносах ентероколітах, шлункових кровотечах, геморої. А зовнішню настої листя використовують при стоматитах, фарингітах та ангінах.

12. Горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*)

Використовують здавна у період застуд як полівітамінний та загальнозміцнювальний засіб. Ягоди можна перетирати з цукром, сушити, заморожувати, робити чаї, настоювати на коньяку. Крім вітамінної дії мають ще жовчогінний, кровоспинний, прозапальний та послаблювальний ефект, а також нормалізують рівень холестерину в крові. Є застереження для людей з серцевими хворобами та гіпертонією – може різко змінити артеріальний тиск, також не рекомендують при діабеті та панкреатиті. Рецепт – повну чайну ложку свіжих ягід заливають склянкою окропу, настоюють до охолодження, проціджують, п'ють по третині склянки тричі на день. Або чайну ложку сушеної горобини заливають окропом та настоюють у термосі. Регулярне вживання горобинового чаю покращує колір обличчя. Настій чи сік з медом вживають при кровотечах як кровоспинний засіб. Найчастіше горобину сушать, щоправда ягоди частково втрачають вітамін С, але більшість мікроелементів зберігається. А заморожувати швидше і зручніше, можна перетерти з цукром у рівних пропорціях, розкласти у банки, закрити пластмасовою кришкою та поставити у холодильник. При застуді додавайте це варення до чаю – в одній столовій ложці такого варення вітаміну С більше, ніж у шматочку лимона.

13. Кропива дводомна (*Urtica dioica*)

Народні назви: кропива велика, кропива жалюча, жилага.

Цінується кропива як протизапальний, кровоспинний, полівітамінний, загальнотонізуючий, відхаркувальний, протимікробний і сечогінний засіб. Її застосовують у народі для лікування захворювань печінки і нирок, а також при подагрі, недокрів'ї, водянці, поліартритах.

Слід пам'ятати, що лікуватися кропивою потрібно обережно. У пекучій рослині містяться інсуліноподібні речовини, що знижують рівень цукру в крові, а їх велика кількість може зашкодити. Заліза в кропиві навіть більше, ніж в шпинаті. З коренів роблять ефективну мікстуру від кашлю. Раннє відростання дозволяє вже в квітні використовувати кропиву для приготування вітамінізованих страв, зокрема салатів та супів. Крім того, висушене і подрібнене листя у вигляді порошку можна додавати до соусів, омлетів, м'ясних та рідких страв. Свіжий сік кропиви є важливим елементом оздоровчого весняного лікування, так як покращує обмін речовин, активізує роботу нирок і збільшує виведення рідини та продуктів обміну речовин з організму.

14. Лопух великий (*Arctium lappa*)

Відома часто зустрічувана рослина як в природних умовах, так і біля населених пунктів. З лікувальною метою використовують дворічне коріння, а в харчуванні - молоді корені першого року життя, крім того можна вживати молоді листя до салатів та супів. В багатьох країнах (Франція, Бельгія, США, Китай) коріння лопуха досить популярні як продукти харчування, вони солодкуваті та соковиті, їх можна їсти свіжими, печеними, смаженими. В Японії рослину вирощують на промислових плантаціях.

Рекомендовані для плантаційного вирощування лікарські рослини, в тому числі на шкільній навчально-дослідній ділянці

Дедалі більше людей звертається по допомогу до лікарських рослин або ж беруть участь в промисловій заготівлі цінної рослинної сировини. Щороку в Україні збирається понад 40 тисяч т лікарських рослин, однак попит на лікарську сировину зростає. За останнє десятиліття обсяг лише промислових заготівель збільшився у 4 рази. Та варто пам'ятати, що природні запаси цілющих рослин не зможуть відновлюватись, якщо людина не потурбується про їх раціональне використання в природі.

Внаслідок безсистемного збору лікарських рослин, надмірної заготівлі деревини в лісових масивах, розширення орних земель, непродуманих меліоративних робіт деякі види рослин опинилися на межі повного зникнення (горцивіт, золототисячник, конвалія, оман, айр, бобівник тощо).

Тому, з метою раціонального використання, охорони та відновлення природних запасів лікарських рослин, важливо навчити дітей не лише правильно заготовляти природну рослинну сировину, але й запровадити економічно обгрунтоване альтернативне рішення - плантаційне вирощування окремих цінних видів на пришкільних та присадибних ділянках.

Для рідкісних видів, природні запаси яких вичерпуються (родіола рожева), плантаційне вирощування інших утруднено (горцивіт весняний), або які є інтродуцентами (женьшень), ведуться пошуки видів-замінників. Так, наприклад, славнозвісний женьшень можна замінити елеутерококом, який також є інтродуцентом, але значно простіший у вирощуванні на ділянці. Замість валеріани лікарської, природні запаси якої значно зменшилися, можна вирощувати собачу кропиву звичайну. Зрозуміло, що застосування повноцінних замінників допоможе знизити дефіцит сировини деяких лікарських рослин та зберегти природні запаси.

Окремі види рослин здавна культивуються на спеціалізованих плантаціях, зокрема на півдні України та особливо в Криму: м'ята перцева, валеріана лікарська, фенхель звичайний, беладонна лікарська, меліса лікарська, лаванда колоскова, шавлія лікарська тощо. Вирощування лікарських рослин дає високий економічний ефект, яким можуть

скористатися загальноосвітні та позашкільні навчальні заклади, закладаючи плантації лікарських рослин на шкільних навчально-дослідних ділянках.

1. Календула лікарська (*Calendula officinalis*)

Народні назви: нагідки, ногіток, крукіш.

Однорічна садова рослина, *вирущують з насіння*. В офіційній та народній медицині як лікувальну сировину використовують квіти. Рослина відома здавна, зокрема в 15 ст. її широко розводили у європейських країнах.

Народна медицина застосуванню нагідок відводить дуже важливе місце як ранозагоювальний, антисептичний, протизапальний, жовчогінний, потогінний, седативний, спазмолітичний, кардіотонічний, гіпотензивний засіб.

2. Ромашка аптечна (*Chamomilla officinalis*)

Народні назви: ромашка лікарська, рум'янок лікарський, рум'янок аптечний, ромаш-ка, романець.

Однорічна рослина. Використовують надземну рослину. *Вирущують з насіння* на плантаціях, подекуди самонасівається поблизу осель. Квіти ромашки – одні з найпопулярніших домашніх ліків і застосовуються при різних захворюваннях внутрішньо та зовнішньо.

Ромашка аптечна має протизапальний, антисептичний, спазмолітичний, пом'якшувальний, в'язучий, апетитний, жовчогінний, болетамувальний, потогінний, протиалергічний, снотворний засоби.

3. Любисток лікарський (*Levisticum officinale*)

Народні назви; любця, любчик, приворотне зілля, зірки.

Багаторічник із сильним своєрідним запахом, традиційно вирощується біля осель як пряна і лікарська рослина. *Розмножують насінням та частинами кореневища*. Використовують всі частини рослини. Застосовують при шлункових, нервових, жіночих хворобах, захворюваннях нирок, серця, зовнішньо від головного болю, для росту волосся, купелі для немовлят.

4. Шавлія мускатна (*Savlia sclarea*)

Народні назви; шавлія дика, шавля.

Дворічна трав'яниста рослина. *Вирущують з насіння* на півдні промислово як ефіроолійну культуру. Використовують надземну частину. Застосовують при запаленнях дихальних шляхів, респіраторних захворюваннях, противірусно, антимікробно

5. Дягель лікарський (*Angelica officinalis*)

Народні назви; трава архангела, веретень, янгелик.

Зростає на берегах річок, в болотистій місцевості. *Його легко вирощувати – сіють восени в підготовлений ґрунт*. Використовують всі частини рослини. корисний для поліпшення апетиту та травлення, при катарах дихальних шляхів, внутрішніх виразках, простудних захворюваннях, зубному і головному болю, антисептичний, сечогінний, відхаркувальний засіб.

6. Кадило мелісолисте (*Melittis melissophyllum*)

Народні назви; пчільник, бальзам, кадильник.

Багаторічна рослина, з дуже приємним запахом. Можна *вирущувати з насіння та зелених живців*. Використовують надземну частину. Застосовують у вигляді чаїв при проносах, як сечогінний та ранозагоювальний засіб, при катарах дихальних шляхів, захворюваннях печінки і серця, жіночих хворобах, виразках шлунка, при болях у кишечнику, проти алергії. Чудова домішка до чаїв.

7. Оман високий (*Inula gelenium*)

Народні назви; дев'ясил, солодке зілля, старівник.

Багаторічна рослина, росте на вогких луках, на берегах річок. Легко *розмножується насінням і частками кореня*. Використовують корені. Застосовують як сечогінне, відхаркувальне, протиглисне, поліпшує травлення.

8. Хміль звичайний (*Humulus lupulus*)

Багаторічна витка рослина. Легко *розмножується насінням та вегетативно підземними пагонами або зеленими черенками*. Використовують плоди – “шишки”, в яких містяться смолисті речовини, валеріанова кислота, дубильні речовини. Лікарські форми застосовують як заспокійливі, болетамуючі, урологічні та косметологічні препарати.

9. Фенхель звичайний (*Foeniculum vulgare*)

Народні назви: кріп аптечний, кріп волоський.

Рослину вирощували у Древньому Єгипті та Китаї. Про використання фенхелю відомо зі знаменитого папірусу Еберса. *Розмножується насінням весною*. Використовують плоди, до складу яких входить ефірна олія. Застосовують при кишкових захворюваннях, метеоризмі, як відхаркуючий засіб, для покращення смаку дитячих лікувальних сиропів.

10. Синюха блакитна (*Polemonium coeruleum*)

Народні назви: валеріана грецька, синюшник, двусил.

Багаторічна рослина висотою до 1.5 м. Легко *розмножується насінням*. Використовують кореневища завдяки глікозідам, смолам, органічним кислотам, ефірній олії. Застосовують рослинні препарати із синюхи голубої при гострих бронхітах, виразковій хворобі шлунка, як заспокійливий та болетамуючий засіб.

11. М'ята перечна (*Mentha piperita*)

Народні назви: холодна м'ята, англійська м'ята.

Лікувальні властивості рослини науково обґрунтовані Гіппократом та Парацельсом, отож м'ята вже третє тисячоліття застосовується людиною. Зокрема, надземна частина, що містить ефірну олію, органічні кислоти та дубильні речовини використовується як компонент лікарських заспокійливий, антисептичний та болетамуючий засобів, при стоматологічних та дерматичних захворюваннях, входить до складу препаратів “Валідол” і “Корвалол” при неврозах та стенокардії. *Розмножується переважно поділом кореневищ, молодими пагонами, а також насінням*.

12. Собача кропива звичайна (*Leonurus cardiaca*)

Народні назви: пустирник, сердечник, кропива глуха.

Багаторічна рослина. *Розмножується насінням та кореневищами*. Як лікарську сировину заготовляють надземну частину, яка містить алкалоїди, гіркоти, ефірну олію, глікозиди, аскорбінову кислоту, провітамін А. Застосовують при серцево-судинних неврозах та на ранніх стадіях гіпертонічної хвороби.

13. Алтея лікарська (*Althaea officinalis*)

Народні назви: мальва, проскурняк.

Багаторічна рослина до 1,5 м висоти. Як лікарська рослина широко використовується ще з античних часів. Заготовляють кореневища, що містять крохмал, аспарагін, пектин, каротин, лицетин, а також листя і квіти, в якому міститься ефірна олія. *Розмножується насінням*. З трави алтеї виготовляють препарат “Мукалтин” для лікування трахеїта, бронхіта, пневмонії, корінь алтеї входить до складу грудних зборів, сухої мікстури від кашлю для дітей, отже рослина застосовується як протизапальний засіб при захворюваннях дихальних шляхів.

Збір та заготівля лікарських рослин

Багато століть напрацьовувались правила збору лікарської сировини, які слід неухильно дотримуватись не лише для збереження лікувальних властивостей зібраних рослин, але й для відновлення їх природних запасів. Лікарські рослини містять діючі речовини, які цілоще впливають на захисні функції організму людини та дають певний лікувальний ефект. Ці речовини іноді містяться у всій рослині, але частіше в окремих її органах (корені та кореневища, листя, квіти, бруньки, кора, плоди та насіння).

Народний досвід застосування цілющих рослин звертає увагу на важливість не способу збереження чи консервування сировини, а дотримання при заготівлі рослинної сировини пори року та часу доби.

Насамперед, потрібно дотримуватись календарних термінів. В окремі періоди року рослини містять різну кількість корисних речовин, а саме вони визначають їх лікарську цінність, тому:

- бруньки збирають впродовж кількох днів раною весною до набухання;
- кора заготовляється з початком сокоруху;
- трава (верхня частина трав'янистої рослини) – на початку цвітіння;
- листя за невеликим виключенням збирають до початку цвітіння;
- плоди і насіння заготовляють лише при повному їх визріванні;
- коріння та кореневища викопують пізно восени після всихання наземної частини рослини, або рано весною до початку сокоруху;
- квіти збирають при повному розцвітанні, але до початку в'янення.

Правильно заготовляючи рослинну сировину, ви збережете всі цінні лікувальні речовини:

- **бруньки та кору** заготовляють лише зі зрубаних гілок чи дерев на лісових вирубах, або при санітарних рубках. Дрібні бруньки зрізають разом з гілками, а після висушування обмолочують, великі бруньки зрізають ножом тільки з бокових гілок;
- **кору** попередньо очищають від наростів і лишайників, потім гострим ножом роблять два продовгуваті надрізи довжиною 20–30 см. і з'єднують їх поперечним напівкільцевим надрізом, знімають кору;
- **листя** заготовляють у період цвітіння рослини (деякі після цвітіння). Зривають або зрізають ножом з черешком, без черешка чи з його частиною. Не можна збирати все листя з однієї рослини, частину слід залишати;
- **квіти і суцвіття** збирають під час чи на початку цвітіння рослин. Великі квіти зривають окремо, дрібні – у вигляді суцвіть;
- **траву** збирають під час цвітіння рослини (деякі у фазі бутонізації), скошують, зрізають серпом або ножом на рівні нижніх листків, із деяких трав зрізають лише квітучі верхівки, чи бокові гілочки. Для поновлення популяції залишають на 1 м не менше 4 розвинених рослин;
- **плоди** збирають у період повного досягання вранці або ввечері, за сухої погоди, вручну з плодогільками чи без них, не порушуючи цілісності оболонки;
- **насіння** трав'янистих рослин обмолочують після сушіння скошених або зрізаних рослин;
- **корені та кореневища** викопують лопатами, вилами восени після відмирання наземної частини рослини або раною весною до початку росту наземної частини рос-

лини. Підземні частини рослин можна збирати і за дощової погоди, так як вони все одно потребують промивання у проточній воді.

Збираючи лікарські рослини, дотримуйтеся таких загальних правил збору:

- зрізаючи окремі частини рослини, користуйтеся гострим інструментом, зриваючи лікарські рослини руками ви можете пошкодити коріння, а отже зменшувати природні запаси цілющої флори;

- не збирайте в кошик багато рослинної сировини, і тим більше не втрамбовуйте їх при транспортуванні;

- пошкодженні, хворобливі, з ознаками інфекційних, грибкових інфекцій не повинні потрапляти до загального збору;

- лікарські рослини є всюди, але в різній кількості, тому важливо проводити збір сировини, зважаючи на їх природні запаси в даній місцевості, тому обов'язково залишайте достатнє число генеративних особин, але не менше 4 рослин на 1 м²;

- важливо також уникати щорічного повторення зборів рослин в одних і тих місцях.

- надземні частини рослин (траву, листя та особливо квіти) збирають тільки за сухої погоди, якщо вранці була роса чи пройшов дощ, то збір починають лише після того, як рослина обсохла (зібрані під дощем рослини швидко почорніють, і природна сировина буде змарнована).

- при зборі коренів та кореневищ обов'язково залишайте частину підземного органа для відновлення, а також переконайтесь, що на рослині дозріло насіння.

Раціональне використання лікарських рослин - це не тільки правильна заготівля, сушіння та зберігання сировини, але й дбайливе ставлення до природних запасів рослин, піклування про їх збереження та відновлення. З цією метою педагогам разом з учнівською молоддю доцільно висівати насіння цінних лікарських видів, висаджувати кореневища та вирощувати розсаду в природні фітоценози, створювати тимчасові заказники.

Правила сушіння рослинної сировини

Сушіння рослинної сировини – найвідповідальніший момент. Чим швидше почнеться сушка, тим більше цінних речовин збережеться. Час між збором і сушінням сировини не повинен перевищувати 3–4 години. Найкраща тара для перенесення сировини до місця сушки – корзини, кошелі, дерев'яні ящики чи мішки з тканини. Сировина в тарі повинна лежати розсипчасто.

У процесі первинної обробки рослинної сировини її розстеляють на тканині чи папері, переглядають, вибираючи пошкоджені частини рослин, суцвіття, які обсипаються, недостиглі плоди, домішки. Підземні органи рослин промивають у проточній холодній воді (крім кореня алтея і солодки), складають в плетену корзину, не допускаючи тривалого перебування у воді. Товсті корені розрізають на частини, деякі очищують від кори.

Сушити сировину потрібно швидко, щоб припинити дію ферментів, які руйнують біологічно активні речовини, а також запобігти розмноженню мікроорганізмів і грибів, що спричиняють загнивання і пліснявіння сировини. Температурна сушка для рослин може ризикнути, але для листя, трави та квітів є одне загальне правило – не сушити на сонці. Лише деяке коріння та кореневища можна піддати впливу сонця, або підвялити соковиті ягоди та плоди перед термічною сушкою. Для якісного сушіння рослинної сировини необхідне сухе та добре вентиляване приміщення, годиться горище під металевим дахом.

Кінцевий етап сушіння визначають за наступними ознаками: сировина стає легкою, Львів - 2012

корені та кореневища, кора, стебла при перегинанні ламаються з тріском, листя, квіти й суцвіття розтираються на порошок, а соковиті плоди, стиснуті в руці, не злипаються у грудки.

Правила зберігання та пакування рослинної сировини

Лікарські рослини при сушінні змінюються, а ще більшої зміни зазнають при неправильному зберіганні, втрачаючи свої властивості, тому важливо дотримуватись правил зберігання рослинної сировини.

Висушену сировину зберігають неподрібною у паперових і тканинних мішках, коробках, ящиках, скляних банках. Приміщення повинно добре провітрюватись, бути чистим, темним і прохолодним.

Термін зберігання квітів, трави і листя 1–2 роки, коренів, кореневищ і кори 2–3 роки. Якщо просушена рослинна сировина планується здаватися на відповідні приймальні пункти, то рекомендується зробити це впродовж сезону заготівлі.

Упаковка повинна забезпечувати захист сировини від пошкоджень і втрат, як під час зберігання, так і під час транспортування. Тара має бути чистою, сухою, без сторонніх запахів. Висушену сировину зберігають у паперових і тканинних мішках, у коробках, ящиках, скляних банках. В мішках вміщується залежно від сировини від 5-7 кг (листя, трава) до 40-50 кг (плоди, насіння).

Приміщення для зберігання повинно добре провітрюватися, бути чистим, сухим, темним. Запахні ефіроолійні трави найкраще зберігати в щільно закритій посудині.

Вся тара повинна бути зашита і промаркована (вказати назву рослини, масу нетто, дату заготівлі, адресні дані заготівельника).

Рекомендований календар збирання лікарських рослин

№	Назва рослини	Частини рослини, що використовуються	Час збирання (місяць)												
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
1	Аір тростинний (шувар)	коріння			*	*									
2	Береза повисла (бородавча)	бруньки, листя		*	*		*								
3	Бузина чорна	квіти, ягоди, коріння, кора			*	*		*	*	*		*	*	*	
4	Буквиця лікарська	трава						*	*	*	*				
5	Валеріана лікарська	кореневище			*	*						*	*		
6	Вільха чорна	шишки, кора	*	*	*	*							*	*	
7	Верба козяча	кора			*	*									

8	Верес звичайний	трава							*	*	*			
9	Волошка синя	квіти						*	*					
10	Гадючник звичайний	кореневище			*						*	*	*	
11	Гірчак зміний, (ракові шийки)	трава, кореневище			*	*		*	*		*	*		
12	Спориш звичайний	трава					*	*	*	*				
13	Глід колючий	квіти, плоди					*	*			*	*	*	
14	Горіх грецький, волоський	листя, незрілі плоди			*	*	*	*						
15	Горобина звичайна	плоди								*	*	*	*	
17	Горобина (аронія) чорноплідна	квіти, плоди			*	*				*	*	*	*	
18	Деревій звичайний	квіти, стебла з суцвіттями					*	*	*	*				
19	Дуб звичайний	кора			*	*								
20	Дягель лікарський	коріння 1 року, коріння 2 р.			*	*					*	*		
21	Живокіст лікарський	коріння			*	*					*	*	*	
22	Жостір проносний	плоди									*	*		
23	Звіробій звичайний	трава						*	*	*				
24	Квасоля звичайна	насіння лущиння									*	*	*	
25	Кмин звичайний	насіння						*	*	*	*	*		
26	Кропива дводомна	листя					*	*	*	*				
27	Крушина ламка	коріння кора			*	*	*							
28	Кульбаба звичайна	квіти, листя, коріння			*	*	*				*	*	*	
29	Липа серцелиста	квіти					*	*						
30	Лопух справжній	коріння			*	*	*	*	*	*	*	*		
31	Любисток лікарський	коріння									*	*	*	
32	Льон звичайний	насіння									*	*		
33	Малина	листя, ягоди							*		*	*		

34	Мальва лісова	листя, квіти, коріння						*	*	*		*	*	*
35	Материнка звичайна	трава						*	*	*	*	*	*	*
36	Медунка лікарська	трава, коріння			*	*	*			*	*	*	*	*
37	Меліса лікарська	трава						*	*	*				
38	Мучниця звичайна	листя					*	*	*	*	*			
39	М'ята перечна (холодна)	листя					*	*	*	*				
40	Нагідки лікарські (календула)	квіти					*	*	*	*	*	*	*	*
41	Оман високий (дивосил)	кореневища			*							*		
42	Папороть чоловіча (щитник)	коріння			*						*	*	*	*
43	Підбіл звичайний (мати-й-мачуха)	квіти листя												
44	Перстач білий (п'ятипал)	кореневища			*	*	*					*	*	*
45	Перстач (калган) прямостоячий	кореневища			*	*	*					*	*	*
46	Петрушка городня	листя насіння коріння				*	*	*		*	*	*	*	*
47	Подорожник великий	листя насіння					*	*		*	*			
48	Полин гіркий	трава						*	*	*	*			
49	Пирій повзучий	кореневища			*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
50	Ромашка лікарська (рум'янок)	трава				*	*	*	*	*	*			
51	Собача кропива звичайна	трава					*	*	*	*				
52	Сосна звичайна	бруньки			*	*								
53	Синюха блакитна	кореневища			*	*					*	*	*	*
54	Терен колючий	квіти плоди			*	*			*	*	*			
55	Тополя чорна	бруньки			*	*								
56	Фіалка запашна	квіти трава			*	*		*	*	*				

57	Фіалка триколірна	квіти трава					*	*	*	*				
58	Хвощ польовий	трава					*	*	*	*	*			
59	Цмин пісковий (безсмертник)	квіти						*	*	*	*			
60	Чорниця звичайна	листя ягоди					*	*						
61	Шавлія лікарська	листя, вер- хівки стебел						*	*	*	*			
62	Шипшина собача	плоди коріння									*	*	*	
63	Ялвець звичайний	ягоди									*	*	*	

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Народна медицина українців. З.Є. Болторович - Київ: Наукова думка, 1990.
2. Вітаміносні лікарські рослини. Ф.А. Жогло, В.А. Попович - Львів: Світ, 1992.
3. Ліки навколо нас. В. В. Кархут - Київ: Здоров'я, 2001.
4. Лікарські рослини Карпат. В. І. Комендар - Ужгород: Карпати, 1971.
5. Ліки під ногами. Ю.Липа - Київ: Україна, 1996.
6. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / Відп. ред. А. М. Гродзинський - К.:
7. Українська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1992.
8. Довідник з фітотерапії. Ф.І.Мамчур - Київ: Здоров'я, 1986.
9. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі. М.А. Носаль, І.М.Носаль - Київ: Держмедвидав УРСР, 1962.
10. Лікарські рослини в народній медицині. О. П. Попов - Київ: Здоров'я, 1971.
11. Зелена аптека України (дикорослі й вирощувані лікарські рослини). Г.К. Смик - Київ: Урожай, 1990.
12. Корисні та рідкісні рослини України / Словник-довідник народних назв. Т. К. Смик - К.: УРЕ, 1991.
13. Фітотерапія. Є. С.Товстуха - Київ: Здоров'я, 1993.
14. Українська народна медицина. Є.О.Товстуха - Київ: Рось, 1994.

ВІСНИК ПОЗАШКІЛЛЯ

Випуск № 11

РІДКІСНІ, ЗНИКАЮЧІ ТА ЛІКАРСЬКІ ВИДИ РОСЛИН ЛЬВІВЩИНИ

Формат 60x84/16.

Замовлення №138700 від 17.09.2012 р.

Наклад 500 прим.

Друк ТзОВ “ЗУКЦ”

м. Львів, вул. Драгоманова, 18

тел.: (032) 243-32-82, 297-01-41, 297-06-76

Свідоцтво про внесення до держреєстру

№408 від 09.04.2001 р.